

Tunnetaitojen opettelu kuvataidelähtöisin menetelmin viisivuotiaiden varhaiskasvatuksessa

Ammattikorkeakoulututkinnon opinnäytetyö

Sosionomi (AMK)

Kevät 2024

Olli-Pekka Nyrhinen

Sosionomikoulutus		Tiivistelmä
Tekijä	Olli-Pekka Nyrhinen	Vuosi 2024
Työn nimi	Tunnetaitojen opettelu kuvataidelähtöisin menetelmin viisivuotiaiden varhaiskasvatuksessa	
Ohjaaja	Anna Hokkanen	

Tämän tutkimuksellisen opinnäytetyön lähtökohtana oli tutkia tunnetaitojen ja kuvataiteen mahdollisia yhteyksiä sekä sitä, kuinka kuvataidetta voitaisiin käyttää varhaiskasvatuksessa erityisesti viisivuotiaiden lasten tunnetaitojen opettamisessa. Tavoitteena oli kehittää viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatukseen tunnetaitojen oppimista tukeva kuvataidelähtöinen opetusmenetelmä, joka toteutettiin käytännön tasolla toiminnallisen osuuden muodossa.

Tutkimusmenetelmänä käytettiin varhaiskasvatuksen ammattihenkilöille suunnattua kyselyä. Kyselyllä kerätyn tiedon laadullisen analysoinnin avulla muodostettiin käsitys siitä, millä tavoilla varhaiskasvatuksessa on opetettu tunnetaitoja ja missä tarkoituksessa erilaisia taidelähtöisiä menetelmiä, kuten kuvataidetta on käytetty. Kyselyn vastausten perusteella voitiin saada myös selville, onko erilaisia taidelähtöisiä menetelmiä ja tunnetaitojen opetusta yhdistetty aikaisemmin toisiinsa varhaiskasvatuksen toiminnassa.

Tulosten perusteella kuvataiteen voidaan katsoa liittyvän osittain tunnetaitoihin. Kyselyyn vastanneista varhaiskasvatuksen ammattihenkilöistä suurin osa koki taiteiden ja tunteiden liittyvän joko paljon tai osittain toisiinsa. Lisäksi varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt näkivät taidelähtöisten menetelmien merkityksen osana tunnetaitojen opettamista tärkeänä ja merkityksellisenä lapsen näkökulmasta tarkasteltuna.

Taidelähtöisillä menetelmillä ja etenkin kuvataiteella voidaan tutkimuksen tulosten perusteella tarjota tärkeä kanava tunteiden ilmaisulle erityisesti niille lapsille, jotka kohtaavat haasteita esimerkiksi kielellisessä tai kognitiivisessa kehityksessä. Kuvataide yhdessä muiden taidelähtöisten menetelmien kanssa ovat ensisijaisesti lapselle mahdollistettavia toimintamuotoja, joiden avulla voidaan tarjota lapsille mahdollisuuksia yhdenvertaiseen tunteiden ja itsensä ilmaisuun. Opinnäytetyön liitteenä 1 on teoreettisen ja tutkimuksellisen tiedon pohjalta kehitetty kuvataidelähtöinen tunnetaitojen opettamisen menetelmä viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatukseen.

Avainsanat	varhaiskasvatus, pedagogiikka, tunnetaidot, taidelähtöiset menetelmät, kuvataide
Sivut	34 sivua ja liitteitä 5 sivua

Degree Programme in Social Services

Author Olli-Pekka Nyrhinen

Subject Learning emotional skills by using visual arts in early childhood education of five-year-old children.

Supervisor Anna Hokkanen

Abstract

Year 2024

The purpose of this research-based thesis was to search for possible connections between emotional skills and visual arts as well as how visual arts could be used as a method for teaching emotional skills in early childhood education of five-year-old children. The goal was to develop a visual art-based method to be used in teaching of emotional skills in early childhood education with five-year-old children. The research material consisted of literature on the topic and a survey among early childhood education professionals.

The data collected with the survey was analysed by a qualitative method. The meaning was to form an understanding of the methods which have previously been used for teaching emotional skills in early childhood education and of what purposes different art-based methods, such as visual arts, have been utilized before. The survey also provided information about whether different art-based methods had been previously used in teaching of emotional skills in early childhood education.

Based on the results, visual arts could be partially related to emotional skills. According to survey responses, most of the professionals of early childhood education felt that different arts and emotions are either strongly or partially related to each other. In addition, early childhood education professionals considered the importance of different art-based methods such as visual arts to be an important and meaningful method of expressing emotions from children's perspective.

The results show that art-based methods and especially visual arts can provide an important channel for the expression of different emotions, especially for those children who face challenges in their linguistic and or cognitive development. Visual arts among other arts-based methods are principal forms of activity for children, which can be used to offer equal opportunities for emotional expression. Based on the information gathered from the theoretical sources and the survey, a visual arts-based teaching method of emotional skills for early childhood education of five-year-old children was developed.

Keywords early childhood education, pedagogy, emotional skills, arts-based methods, visual arts

Pages 34 pages and appendices 5 pages

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Opinnäytetyön teoreettinen tietoperusta	3
2.1	Varhaiskasvatus käsitteenä ja pedagoginen prosessi	3
2.1.1	Varhaiskasvatuksen perusteet ja tavoitteet	4
2.1.2	Pedagogiikka ja pedagoginen prosessi varhaiskasvatuksessa	5
2.2	Tunteet ja varhaislapsuuden tunnemaailma	6
2.2.1	Varhaislapsuuden tunnemaailma ja tunteiden säätely	7
2.2.2	Viisivuotiaiden lasten tunteiden kehitys	8
2.3	Tunnetaidot ja niiden harjoittelu varhaiskasvatuksessa	8
2.4	Taiteen käsite, taidelähtöiset menetelmät ja kuvataide	10
2.4.1	Taidelähtöiset menetelmät	11
2.4.2	Kuvataide taidelähtöisenä menetelmänä	11
3	Opinnäytetyön tutkimuksellinen tavoite ja tarkoitus sekä tutkimuskysymykset	12
3.1	Aineiston kerääminen opinnäytetyössä	13
3.2	Tutkimusaineiston laadullinen analysointi	14
4	Tutkimuksen tulokset	14
5	Opinnäytetyön toiminnallinen osuus	18
5.1	Teoreettisen tietoperustan käyttö toiminnan suunnittelussa	19
5.2	Tutkimusaineiston käyttö toiminnan suunnittelussa	21
6	Opinnäytetyön eettinen tarkastelu ja kestävän kehityksen näkökulma	22
6.1	Opinnäytetyön tutkimuseettisyys	22
6.2	Kestävän kehityksen ulottuvuudet opinnäytetyössä	23
7	Pohdinta	25
	Lähteet	27

Kuvat

Kuva 1. Tunnetaitojen viikoittaisen opettamisen määrä

15

Kuva 2. Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden henkilökohtaiset näkemykset taiteiden ja tunteiden liittymisestä toisiinsa

16

Kuva 3. Eri taidelähtöisten menetelmien käyttäjien määrä kyselyyn vastanneiden kesken	17
Kuva 4. Taidelähtöisten menetelmien käyttö osana tunnetaitojen opettamista	18

Liitteet

Liite 1.	Vesivärein toteutettava tunnetaitojen opettelu. Ohjeistus viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatukseen
----------	--

1 Johdanto

Ihminen kykenee kokemaan erilaisia tunnetiloja jo syntymästään lähtien. Tunteista yleisimpinä elämän ensimmäisillä vuosilla voidaan pitää iloa, surua, hämmästyä, inhoa, vihaa ja pelkoa. Edellä mainitut tunteet ovat niin kutsuttuja primääri- eli perustunteita, eikä niiden kehittymisen edellytyksenä ole tiettyjen asioiden tai taitojen oppiminen. Sen sijaan sekundääritunteet alkavat tyypillisesti kehittyä ihmisen kolmannen ikävuoden aikana ja toimivat eräänlaisina vastauksina primääritunneille. Tuolloin ihminen saattaa alkaa kokemaan esimerkiksi kateutta, häpeää ja syyllisyyttä. (Saarinen ym., 2023, s. 74) Tunteita voidaan myös ilmaista monin eri tavoin. Erilaisten taiteiden, kuten kuvataiteen voidaan katsoa olevan tunteiden sekä asenteiden työstämisen ja ilmaisun välineitä (Eldridge, 2003/2009, s.222). Kyse on inhimillisestä toiminnasta, ja tunteet puolestaan ovat inhimillinen ilmiö. Voitaisiinko tunnetaitojen opetusta toteuttaa ihmisen varhaislapsuuden aikana siten, että varhaiskasvatuksen arjessa tapahtuvat tunnetilojen ryöpsähdykset käsiteltäisiin kuvataidelähtöisiä menetelmiä käyttäen? Leikkimisen ja leikeistä nauttiminen voidaan nähdä lapsille luontaisina toimintoina ja leikkien avulla lapset voivat käsitellä monia erilaisia ilmiöitä ja tunteita. Samat toiminnot, jotka synnyttävät lasten leikin voivat olla syynä myös sille, miksi ihmiset tekevät taidetta (Eldridge, 2003/2009, ss. 12–13).

Tämä opinnäytetyö käsittelee lukuisista taidelähtöisistä menetelmistä erityisesti kuvataiteen käyttöä tunnetaitojen opetuksessa viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa.

Tunnetaitojen opettamista voidaan toteuttaa varhaiskasvatusympäristössä monien eri käytännön menetelmien avulla, kuten pysähtymällä miettimään lasten kanssa, mitä tunteita erilaisissa tilanteissa syntyy, miksi ne syntyvät ja kuinka tunteita voidaan ilmaista ja hallita (OPH, n.d.-b). Varhaiskasvatus on kokopäiväistä vuorovaikutteista ja hetkeen tarttuvaa toimintaa, jonka tavoitteena on luoda lapselle pohja erilaisille elämässä tarvittavilla taidoille, kuten tunnetaidoille (HML, 2022, s. 28). Keskityn opinnäytetyössä tarkemmin viisivuotiaiden lasten tunne-elämän kehitykseen, koska opinnäytetyön yhteydessä toteutettiin toiminnallinen osuus viisivuotiaiden lasten kanssa, jonka teemana oli vesivärein tapahtuva tunnetaitojen opettelu (Liite 1).

Opinnäytetyön lähtökohtana oli tunnetaitojen opettamisen kehittäminen viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa kuvataidelähtöisten menetelmiä käyttäen ja opinnäytetyön tarkoituksena oli ottaa yleisellä tasolla selvää tunteiden ja kuvataiteen välisistä yhteyksistä sekä siitä, kuinka kuvataidetta voitaisiin käyttää viisivuotiaiden lasten tunnetaitojen opettamisessa varhaiskasvatuksessa. Opinnäytetyön teoreettisen tiedon tukena käytetty

tutkimuksellinen tieto on kerätty kyselyn avulla erään Kanta-Hämeessä sijaitsevan päiväkodin henkilökuntaan kuuluvilta varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiltä, jotka vastasivat tunnetaitojen opettamista sekä erilaisten taidelähtöisten menetelmien käyttöä käsitteleviin kysymyksiin. Varhaiskasvatuksen työtapojen valintaa ohjailevat lasten iän ja tarpeiden ohella myös varhaiskasvatukselle asetetut tehtävät ja tavoitteet. Toiminnalliset luovuutta edistävät työskentelytavat voivat olla monille lapsille luontevia tapoja oppia, jonka lisäksi taiteellinen ilmaisu ja kokeminen voidaan nähdä lasten oppimisedellytyksiä edistävänä toimintana. (HML, 2022, s. 55) Taidelähtöiset menetelmät ovat toimintamuotoja, joiden lähtökohtana on jokin taide, kuten esimerkiksi opinnäytetyössä tarkemmin käsiteltävä kuvataide. Taiteiden tuottamisessa voidaan käyttää erilaisia materiaaleja sekä ilmaisun välineitä. Taidetta voi olla jokin fyysinen tuotos tai esitys, jolla on ihmisen kokemaa merkitystä. Toisin sanoen, taide voi olla teoksen tai esityksen avulla tuotettavaa kokemuksen välittämistä. (Eldridge, 2003/2009, s. 15) Varhaiskasvatuksen näkökulmasta taidelähtöisissä ilmaisu- ja oppimisprosesseissa korostuvat tutkiminen, kokeilu sekä erilaisten tekemisen vaiheiden harjoittelu. Tärkeää on ottaa huomioon kunkin lapsen yksilöllisen ilmaisun tukeminen. (HML, 2022, s. 63)

2 Opinnäytetyön teorettinen tietoperusta

Opinnäytetyön tietoperusta koostuu varhaiskasvatusta, tunteita, tunnetaitoja, taidetta, taidelähtöisiä menetelmiä ja kuvataidetta käsittelevästä aineistosta, joka perustuu aiheita käsittelevään kirjallisuuteen, lakeihin ja säädöksiin. Varhaiskasvatusta ja pedagogiikkaa käsittelevät sisällöt pohjautuvat ammatilliseen tietoperustaan, jonka pohjalle perustuu esimerkiksi varhaiskasvatuksen toiminta kokonaisuudessaan. Tietoperusta on kerätty julkaistuista kirjallisista teoksista, lainsäädännöstä sekä Hämeenlinnan kaupungin varhaiskasvatussuunnitelmasta.

Tunteita ja tunnetaitoja käsittelevät luvut perustuvat kirjallisuuteen, jotka tarkastelevat aiheita sekä varhaiskasvatuksen että kehityspsykologian näkökulmista. Opinnäytetyön käsitteistö ei ole sisällöltään itsestään selvää, vaan käsitteisiin liittyy usein erilaisia näkemyksiä ja kokemuksia, jotka voivat osittain vaihdella keskenään. Tavoitteena oli muodostaa opinnäytetyöhön teorettiseen tietoon pohjautuvia näkemyksiä käsitteiden sisällöistä, jotka olisivat mahdollisimman selkeitä käsiteltävän aiheen kannalta. Esimerkiksi käsitteitä taide ja tunne voidaan pitää monin tavoin yksilöllisinä kokemuksina, eikä niille välttämättä ole löydettävissä yhtä oikeaa ja yleispätevää määritelmää. Edellä mainitun lisäksi käsite ”taidelähtöiset menetelmät” on kokonaisuutena laaja. Puhuttaessa taidelähtöisistä menetelmistä, voidaan tarkoittaa monia eri taiteen osa-alueita, kuten opinnäytetyön keskiössä olevaa kuvataidetta. Tästä syystä termi ”taidelähtöiset menetelmät” käsittelee suurempaa kokonaisuutta ja ”kuvataidelähtöisillä menetelmillä” tarkoitetaan vain ja ainoastaan kuvataiteeseen pohjautuvia toimintamuotoja.

2.1 Varhaiskasvatus käsitteenä ja pedagoginen prosessi

Varhaiskasvatus on yhteiskunnallista palvelua, jonka tavoitteena on edistää kokonaisvaltaisesti lasten ikä- ja kehitystason mukaista kasvua, kehitystä, terveyttä ja hyvinvointia. Varhaiskasvatustuksen mukaan määriteltynä, varhaiskasvatus on lapsen suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatustoimintaa, jossa yhdistyvät kasvatuksen lisäksi hoito ja opetus. (Varhaiskasvatustalaki 540/2018 §2) Varhaiskasvatusta järjestetään esimerkiksi päiväkodeissa, perhepäivähoidossa sekä kerho- ja leikkitoimintana avoimen varhaiskasvatuksen muodoissa. Kunnilla on velvollisuus järjestää varhaiskasvatusta ja sen järjestämisessä on otettava huomioon lapsen etu. Suomessa jokaisella alle kouluikäisellä

lapsella on oikeus osallistua varhaiskasvatukseen. (OPH, n.d.-c) Edellytyksenä laadukkaalle varhaiskasvatukselle on ennen kaikkea varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden tietämys ja näkemykset siitä, minkä takia ja millä tavalla varhaiskasvatusta toteutetaan.

Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden tulisi ottaa huomioon työnsä suunnittelussa lasta ja lapsuutta koskeva teoreettinen ja käytännöllinen tietoperusta, koska lapsen tarpeet huomioon ottavalla kasvatuksella voidaan avata uusia reittejä lapsen kokonaisvaltaiselle kasvulle, kehitykselle ja oppimiselle. (Kronqvist, 2017, s. 10)

2.1.1 Varhaiskasvatuksen perusteet ja tavoitteet

Varhaiskasvatuksen järjestäminen pohjautuu varhaiskasvatukseen sekä valtakunnalliseen että kunnallisiin varhaiskasvatussuunnitelmiin. Valtakunnallinen varhaiskasvatussuunnitelma perustuu oppimiskäsitykseen, jossa lasten kasvu, kehitys ja oppiminen tapahtuvat vuorovaikutuksessa oman lähiympäristön ja muiden ihmisten kanssa. Lapset ovat luontaisesti uteliaita ja haluavat oppia uutta. Oppiminen voi tapahtua esimerkiksi havainnoimalla tai tarkkailemalla omaa ympäristöä, mutta myös leikkien, liikkuen tai itseään ilmaisten taiteellisin keinoin. (HML, 2022, s. 31) Tässä opinnäytetyössä otan tarkempaan tarkasteluun Hämeenlinnan kaupungin varhaiskasvatussuunnitelman, koska suoritan ammattikorkeakouluopintoni kyseisellä paikkakunnalla. Hämeenlinnan varhaiskasvatussuunnitelma pohjautuu valtakunnallisen varhaiskasvatussuunnitelman perusteisiin (HML, 2022, s. 5). Varhaiskasvatustoiminnan tavoitteena on luoda perusta ihmisen elinikäiselle oppimiselle, kasvulle ja kehitykselle toteuttaen monipuolista pedagogista eli opetuksellista toimintaa ja tarjoamalla positiivisia oppimiskokemuksia. Pedagogiikkaa ja pedagogista prosessia käsitellään tarkemmin seuraavassa luvussa. Varhaiskasvatuksen toiminta perustuu pedagogiseen tietoperustaan, jonka toiminnan lähtökohtana ovat lapsen leikkiin, liikuntaan, kulttuuriperintöön ja taiteisiin pohjautuvat toimintamuodot. Taidelähtöiset menetelmät ovat siis osa varhaiskasvatuksen pedagogista toimintaa. Lisäksi yksi varhaiskasvatuksen tavoitteista on kehittää lapsen yhteistyö- ja vuorovaikutustaitoja, jotka ovat osaltaan yhteydessä tunnetaitoihin ja niiden oppimiseen. (Varhaiskasvatustalaki 540/2018 §3)

Varhaiskasvatuksen arki koostuu lasten yhteisistä leikeistä, sosiaalisten tilanteiden harjoittelusta, omien tunteiden sanottamisen ja säätelyn harjoittelusta sekä kaverisuhteiden luomisesta. Edellä mainittujen arjen tilanteiden yhteydessä syntyy väkisinkin riitoja ja pahaa mieltä. Arjessa oppimiseen kuuluu myös itsesäätely, ongelmanratkaisutaidot, sovittelukyky ja

kaverisuhteista huolehtiminen. Varhaiskasvatuksen ammattihenkilön tehtävänä on pitää huolta siitä, etteivät lasten keskinäiset ratkaisut ole loukkaavia, nolaavia tai muutoin hyvien tapojen vastaisia. (HML, 2022, s. 82) Lapsen yksilölliset tarpeet eivät välttämättä pysy aina samoina ja voivat muuttua jopa nopeasti. Jokainen lapsi kehittyy omaa tahtiaan ja alle kouluikäisen lapsen kehitystä voidaan kuvailla jatkuvana muutoksenvirtana.

Kehityspsykologian teorioiden avulla voidaan kuitenkin määritellä eri ikävuosille tyypilliset kehityksen osa-alueet, jotka lähes jokainen lapsi käy elämässään lävitse ennen kouluikää. Edellä mainittuja kehityksen osa-alueita voivat olla esimerkiksi minäkäsityksen kehitys, itsesääätely, muutoksensietokyky, muistin kehittyminen, sosiaalinen vuorovaikutus, kehon kontrolli, asteittain kasvava itsenäisyys ja kyky siirtyä loogisesta ja konkreettisesta ajattelusta asteittain kohti abstraktia ajattelua. (Kronqvist, 2017, s. 10)

2.1.2 Pedagogiikka ja pedagoginen prosessi varhaiskasvatuksessa

Pedagogiikka tarkoittaa yksinkertaisimmillaan suunnitelmallista ja tavoitteellista kasvatusta ja opetustoimintaa. Varhaiskasvatuksen kontekstissa, pedagogiikkaa voidaan pitää käsityksenä lapsesta, lapsuudesta ja oppimisesta, joka perustuu kasvatusta ja opetusta koskevaan varhaiskasvatustieteelliseen tietoon. (HML, 2022, s. 53) Pedagogiikka liittyy opinnäytetyön käsitteistöön siten, että varhaiskasvatusta toteutetaan pedagogisista lähtökohdista. Varhaiskasvatuksen yhteydessä puhutaan usein pedagogisesta prosessista, joka tarkoittaa kasvatusta ja opetuksen muodostamaa tietoisesti johdettua prosessia. Pedagoginen prosessi varhaiskasvatuksessa käsittää sekä lapsen yksilöllisen kasvun ja kehityksen että yhteisön tukemisen. (Helenius, 2008, s. 52)

Varhaiskasvatuksen pedagoginen prosessi koostuu eri tekijäryhmistä, joiden tarkoituksena on muodostaa varhaiskasvatuksen toiminnasta lapsen oppimista, kasvua ja kehitystä tukeva ja kehittävä palvelukokonaisuus. Ensin tulee ottaa huomioon lapsen rooli toiminnan keskiössä. Lapsen pitkäaikainen havainnointi on perusedellytys varhaiskasvatuksen onnistumiselle, jotenka varhaiskasvatuksen ammattihenkilöitä vaaditaan tuntemusta kunkin lapsen yksilöllisistä vahvuuksista ja tuentarpeista, jotta varhaiskasvatusta voitaisiin toteuttaa onnistuneesti. Myös lapsiryhmällä voi olla vaikutusta ja ryhmän sisäiset keskinäiset suhteet ovat tärkeitä. (Helenius, 2008, ss. 53–54)

Varhaiskasvatuksen pedagogiikan tekijäryhmiin kuuluvat myös järjestettävän toiminnan sisältö sekä toiminnan muodot. Lapsen päivään kuuluvat esimerkiksi musiikki, liikunta sekä

kielellinen että kuvallinen ilmaisu erilaisten luonnonilmiöiden ja maailman asioiden ihmettelyn ohella. Varhaiskasvatuksessa vietettävä aika on lapselle oppimisen aikaa, mutta oppimisen ei perustu erilaisiin tarkkaan määriteltyihin oppimistavoitteisiin. Kyse on ennemminkin eräänlaisesta orientoitumisesta oppimiseen erilaisten kulttuuristen sisältöjen avulla, ennen perusopetukseen siirtymistä. Oppimistoiminnan muotoina voivat olla erilaiset leikit, oppimistehtävät, tuokiot ja työt. Varhaiskasvatuksen toimintamuodoiksi voidaan katsoa myös syöminen, ulkoilu ja nukkuminen, koska ne ovat olennainen osa lasten päiväjärjestystä ja vaativat heiltä esimerkiksi erilaisia henkisiä kykyjä ja fyysisiä ponnistuksia, jotka muodostavat omalta osaltaan perustaa lapsen oppimiselle. (Helenius, 2008, s. 54)

2.2 Tunteet ja varhaislapsuuden tunnemaailma

Jotta tunnetaitojen käsite voitaisiin määritellä, tulee ensiksi ymmärtää mitä tunteet ovat. Tunteet ovat viestejä, jotka ohjailevat ihmisen toimintaa. (Pöyhönen & Livingston, 2020, s. 14). Jokaiselle ihmiselle on ominaisia kokea tunteita, mutta ne ovat yksilöllisiä kokemuksia ja niiden ilmaisu on tärkeää läpi elämän. Tunteiden ilmaisu voi tapahtua monilla eri tavoilla, kuten yksinkertaisesti sanoittamalla, miltä jokin asia tuntuu tai mitä juuri tällä hetkellä tunnen. Tunteiden kokeminen ja niiden tiedostaminen ovat ihmiselle olennainen itsetiedostuksen muoto. Mikäli ihminen ei ole kosketuksissa omien tunteidensa kanssa, hän ei pääse tutustumaan itseensä. Mikäli ihminen ei tunne itseään, hänen voi olla vastaavasti vaikeaa tutustua muihin ihmisiin. Syynä voi olla esimerkiksi se, että omista tunteistaan vieraantunut ihminen ei kykene tarkastelemaan muita kohtaan osoittamaansa ennakkoluuloisuutta. Taustalla on kyky ymmärtää ihmisiä, joka perustuu inhimillisten tunteiden kokemiseen. Omiin tunteisiin tutustuminen voi tarjota ihmiselle tietoa, joka auttaa tuntemaan myös muita ihmisiä ja heidän tunteitaan. (Puolimatka, 2011, s. 24)

Tunteita voidaan katsoa olevan kahdenlaisia. Ruumiilliset tunteet sekä henkiset tunteet eli emootiot. Ruumiilliset tunteet ovat esimerkiksi ylykkeitä ja haluja kuten nälkä. Ruumiilliset tunteet voidaan selittää ja ymmärtää fysiologian avulla mutta henkiset tunteet ovat erilainen ilmiö, koska niillä on aina jokin kohde. Ihminen ei tunne nälkää siksi, että hän haluaa ruokaa, vaan ihmisen on syötävä, jottei hän tuntisi nälkää. Sen sijaan henkiset tunteet mielletään tietynlaisiksi niiden aiheuttajan mukaan. Ihminen voi esimerkiksi kokea pelkoa, koska jotain kamalaa on tapahtunut. Kokiessaan pelkoa ihmisellä on oltava mielessään se asia, joka on aiheuttanut pelon. (Puolimatka, 2011, ss. 23–24) Toisaalta voidaan myös puhua primääri ja sekundääritunteista. Primääri- ja perustunteet ovat ulkoisista tekijöistä syntyviä

tunnereaktioita, kuten iloa, surua, pelkoa ja vihaa. Ihminen kykenee tuntemaan primääri- ja perustunteita kulttuuristaan riippumatta jo varhaisesta lapsuudesta asti. Tunteiden ilmaisemisessa voi kuitenkin esiintyä kulttuurien välisiä eroja, jotka voivat olla usein merkittäviäkin. Sekundääritunteet sen sijaan toimivat eräänlaisina vastauksina primääritunneille. Nälän tunne on primääritunne. Ihmisen tapa ilmaista nälän tuntemusta on sekundääritunne. Ihminen voi esimerkiksi olla nälkäisenä kiukkuinen. (Saarinen ym., 2023, ss. 74–75)

2.2.1 Varhaislapsuuden tunnemaailma ja tunteiden säätely

Varhaislapsuus käsittää ihmisen ensimmäiset kuusi ikävuotta, eli käytännössä sen ajan, jonka ihminen on mahdollisesti varhaiskasvatuksen asiakkaana. Ihmiset kuitenkin kykenevät kokemaan erilaisia tunteita jo syntymästään asti. Vastasyntyneillä lapsilla ilmenevät tunnetilat ovat kokonaisvaltaisia, joita ohjaavat ennen kaikkea fysiologiset reaktiot, kuten epämukavuus, tyytyväisyys ja pelko. Ihmisen tunteidensäätelyn kehittymisen kannalta ensiarvoisen tärkeässä roolissa on lapsen ja vanhemman välinen vuorovaikutus. (Saarinen, ym., 2023, s. 77)

Turvallisella kiintymyksellä lapsuudella voi olla myönteisemmät vaikutukset tunteiden säätelytaitojen kannalta, kuin negatiivisella ja turvattomalla kiintymyksellä. Esimerkiksi noin kahdeksan kuukauden ikäiset lapset voivat alkaa säätelmään omia tunteitaan vanhemmalta opittujen mallien avulla. Kyse on niin kutsutusta sosiaalisesta mallintamisesta. Vanhempi voi esimerkiksi opettaa lasta vetäytymään omaan tilaan pettymyksen hetkellä, omalla aktiivisella mallintamisellaan. Toinen esimerkki sosiaalisesta mallintamisesta on se, että kun vanhempi pelästyy jotakin asiaa, niin lapsi voi myös itse säikähtää ja siten oppia pelkäämään jotakin asiaa. Mikäli vanhempi päinvastoin on hymyileväinen ja rauhallinen, lapsikin voi pysyä tilanteessa rauhallisena. (Saarinen, ym., 2023, s. 77)

Tyypillisesti noin kahden ja kolmen vuoden ikäisinä, lapset alkavat kokea ja ilmaista itsetietoisuuteen liittyviä tunteita, kuten kateutta, ylpeyttä syyllisyyttä ja häpeää. Noin kaksi- ja kolmevuotiaat lapset eivät välttämättä hahmota tilanteiden niin kutsuttua ohimenevyyttä, joka käytännössä voi tarkoittaa sitä, että esimerkiksi palikkarakennelman sortuminen voi tuntua lapsesta lopulliselta ja siten aiheuttaa kiukkuja tai surua, vaikka kyseisen kaltainen tilanne vaikuttaisikin aikuisen mielestä varsin pieneltä asialta. (Saarinen, ym., 2023, ss. 75–76)

2.2.2 Viisivuotiaiden lasten tunteiden kehitys

Viisivuotiaiden lasten tunteiden säätelyssä alkaa näkyä niin kutsuttuihin sympaattisiin kategorioihin kuuluvia keinoja. Keinot voivat olla tunnekeskeisiä, kuten rauhoittavien sanojen käyttämistä, välttelykeskeisiä esimerkiksi siirtämällä huomiota muualle tai omien tavoitteiden pienentämistä epäonnistumisisten ja pettymysten välttämiseksi. Keskeisimpinä edellytyksinä tunteiden säätelyn kehitykselle voidaan kuitenkin pitää kielen ja ajattelun kehitystä, koska lapsen on opittava ymmärtämään toisten ihmisten kyky nähdä ainoastaan käytöstä, eikä ajatuksia tai tunteita. (Saarinen, ym., 2023, s. 77)

Viisivuotiaille lapsille tunteiden ailahtelevuus ja ajoittaisen kiukunpuuskat ovat heidän emotionaalisen kehityksensä vaiheessa normaaleja. Esille saattaa nousta myös itsekriittisyyttä ja omien kykyjen ja taitojen epäilyä. Edellä mainittu ilmiö voi johtua esimerkiksi epäonnistumisen pelosta, jonka takia aikuisen antama kannustus, positiivinen palaute ja lapsen vahvuuksien esille tuominen ovat tärkeässä roolissa. Viisivuotiaan lapsen elämällä ominaista on edelleen voimakas mielikuvitus, mutta viisivuotiaat saattavat ymmärtää esimerkiksi neljävuotiaista poiketen paremmin faktan ja fiktion välisiä eroja. (MLL, n.d.-a)

Viisivuotiaiden lasten tunne-elämässä voi alkaa näkymään myös moraalikäsitusten kehittymistä. Lapsi voi alkaa arvioimaan tekojen hyvyttä ja pahuutta niiden lopputuloksen perusteella, ennemmin kuin tekojen tarkoitusperän. Viisivuotias lapsi voi siis ymmärtää hyvin oikean ja väärän eron ja saattaa hakea usein vanhemmilta vahvistusta omille käsityksilleen. (MLL, n.d.-b)

2.3 Tunnetaidot ja niiden harjoittelu varhaiskasvatuksessa

Tunnetaidot ovat päivittäin tarvittavia taitoja ja tärkeä osa arjen vuorovaikutusta, jotka koostuvat tunteiden tunnistamisesta, niiden säätelystä ja ilmaisusta. Tunnetaitojen opettelu aikuisen tukemana voi mahdollistaa tunteiden kanssa toimimisen helpottumista, koska lapselle voi olla joskus vaikeaa sanoittaa tunteitaan. Tunnekuvat ovat hyvä ja usein käytetty väline lapsen tunteiden ilmaisussa, mutta myös yhteisten harjoitusten avulla voidaan vahvistaa lapsen omien tunteiden tuntemusta ja ilmaisua. Tunnetaidot koostuvat tunteiden

tunnistamisesta, nimeämisestä ja ilmaisusta. Kyseisten taitojen osaaminen on tärkeää erityisesti itsetunnon ja minäkuvan kehityksen kannalta. (HML, 2022, s. 65)

Lapsi voi oppia tunnetaitoharjoittelun avulla tunnistamaan mistä syistä erilaiset tunteet syntyvät ja kuinka tunteiden voimakkuutta voidaan säädellä niin, ettei oman käytöksen takia joutuisi vaikeuksiin, eikä tunne olisi liian raskas käsiteltävä (Pöyhönen & Livingston, 2020, s. 14). Omien tunne- ja olotilojen ilmaisemisen harjoittelu aikuisen kannustamana ja tukemana on lapselle tärkeää, koska siten lapsi voi oppia keinoja erilaisissa tilanteissa toimimisesta ja sitä kautta oppia tunnistamaan ja säätelemään itsessään herääviä tunne- ja olotiloja. Riittävä määrä harjoittelua ja onnistumisen kokemuksia voivat luoda lapselle turvallisuuden omien tunteiden hallitsemisen taidoista. (HML, 2022, s. 66)

Lämpimät ja turvalliset ihmissuhteet voivat ohjata lasta hyvään tunnetaitoisuuteen, joka puolestaan kasvattaa ihmistä tasapainoiseen tunne-elämään. Tunnetaitojen opettamisessa olisikin tärkeää ohjata lasta tutkiskelemaan tunteitaan niiden ilmenemisen hetkillä. Ihmisten tunneilmaisuuksissa voi kuitenkin ilmetä eroavaisuuksia, jotenka positiivisten ja negatiivisten tunnepurkausten ilmeneminen voi olla monien kohdalla hyvin erilaista. Lapsen olisikin saatava tuntea tulevansa hyväksytyksi juuri sellaisena kuin hän on. Kasvattajien myötätuntoinen ja hyväksyvä suhtautuminen pettymyksiin voi auttaa lasta koskevien toiveiden ja odotusten suhteuttamisessa enemmän todellisuutta vastaaviksi. (Kärkkäinen, 2017, ss. 20–14) Aidoilla vuorovaikutuksellisilla ihmissuhteilla voidaan luoda pohja lapsen tunnekirjon ilmaisun helpottumiselle. Kun lapsi saa ilmaista tunteitaan, hän tulee tietoiseksi niistä ja oppii hallitsemaan käyttäytymistään erilaisten tunnetilojen syntyessä. Omien kokemuksensa kautta, lapsi voi oppia myös ymmärtämään toisten ihmisten tunnekokemuksia ja opitut taidot kannattelevat läpi elämän. (HML, 2022, s. 22)

Tunnetaitojen opetteluun lähtökohtana itsehavainnointi ja -reflektointi, jossa lapsi pyrkii tunnistamaan omia tunnekokemuksiaan esimerkiksi siten, mitä tunteita jokin tilanne herätti ja kuinka hän kyseisessä tilanteessa toimi. Aikuisen tukemana lapsi voi pohtia, miten koettua tunnekokemusta voitaisiin hyödyntää tulevaisuudessa silloin, kun vastaavan kaltaisia tilanteita tai tunnetiloja ilmenee. Tunteiden havainnoinnissa on tärkeää opastaa lasta siirtämään kokemiensa tunteiden voimakkuudet konkreettiseen muotoon esimerkiksi erilaisten tunnemittareiden avulla. Lasta voidaan myös ohjata havaitsemaan toisen henkilön tunteita, jolloin lapsi voi oppia tunteiden tarttumista ja syy-seuraussuhteista. On siis tärkeää lapsen omien tunteiden ohella kuvailla myös toisten tunteita. Konkreettisilla esimerkeillä ja kuvallisella viestinnällä on siis tärkeä merkitys tunnetaitojen harjoittelussa.

Kuvien avulla voidaan selkeyttää ja konkretisoida muun muassa sitä, millainen ilme tai väri ja tunne liittyvät toisiinsa. (OPH n.d.-b)

2.4 Taiteen käsite, taidelähtöiset menetelmät ja kuvataide

Taiteen käsite on merkitykseltään avoin ja siksi sille voi olla vaikeaa löytää tarkkaa yleispätevää määritelmää, joka olisi kaikkien ihmisten kohdalla ehdoton totuus. Taiteen käsitteen merkitystä voidaan tarkastella monista eri tutkimuksellisista ja tieteellisistä lähtökohdista kuten filosofiasta, historiasta, sosiologiasta tai psykologiasta, mutta merkityksiä voidaan tarkastella myös kasvatustieteen näkökulmasta erityisesti silloin, kun tutkitaan taiteen vaikutusta ihmisen kehitykseen. (Räsänen, 2015, s. 21) Taiteen voidaan katsoa olevan ihmisen toteuttamaa eri muodoissa tapahtuvaa itsensä ilmaisua, jonka tuloksena syntyy taideteoksia tai -tuotteita (Eldridge, 2003/2009, s. 15). Taide voi esittää jotakin, joka on välittömästi tunnistettava, mutta se voi olla myös muodoton ja joksikin tietyksi asiaksi tunnistamaton. Käytetty taiteen laji vaikuttaa siihen, minkälainen taideteos tai -tuote saadaan aikaiseksi. Taiteen lajeja ovat muun muassa kuvataide, muotoilu, sanataide, musiikki, tanssi ja draama. Taiteessa keskeistä on niin kutsuttu aistillinen toimijuus. Aistisuus on aistihavaintojen ensisijaistamista, joka voi toimia myös lapsilähtöisestä näkökulmasta. Taiteellisella toiminnalla luoda mahdollisuuksia vuorovaikutukselle, joka pohjautuu lapsen tapaan olla vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa. Tutkien, toimien, mallintaen ja leikkien. (Pääjoki, 2017, s. 111)

Erilaisten tunteiden kokeminen elämän eri ilmiöitä kohtaan on luonnollista ja taidetta puolestaan voidaan pitää tunteiden työstämisen välineenä. Oli kyseessä kuvataide, muotoilu, musiikki, tanssi tai sanataide, jokaisessa edellä mainitussa menetelmässä voi olla kyseessä jonkin tunnekokemuksen välittäminen toisille tai vaihtoehtoisesti tunteiden omakohtaisesta kokemisesta ja ilmaisusta. (Eldridge, 2003/2009, s. 223) Toiminta tai tilanteet eivät luo merkityksiä tunteille, vaan päinvastoin. Inhimilliset tunteet voidaan nähdä niinä asioina, jotka saavat ihmiset tekemään taidetta. Esimerkiksi erilaiset elämäntapahtumat eivät valikoidu taideteosten ja -tuotteiden aiheiksi siksi, että niistä halutaan jakaa tietoa muille. Ihmisten henkilökohtaisiin elämäntapatumiin liittyviä voimakkaita tunteita, joita voidaan käsitellä eri taiteiden avulla ja siksi ne ovatkin hyvin yleisiä aiheita erilaisissa taiteissa. (Eldridge, 2003/2009, ss. 76–77)

2.4.1 Taidelähtöiset menetelmät

Taidelähtöinen menetelmä tarkoittaa toimintatapaa, jonka lähtökohtana on jokin taide. Kuten taiteitakin, taidelähtöisiä menetelmiä on useita ja niitä voidaan soveltaa lähes kaiken ikäisten ihmisten kanssa. Jokin tietty taidelähtöinen menetelmä voi valikoitua käytännössä toteutettavaksi toiminnaksi sen perusteella, mitä toiminnalla halutaan tavoitella, mutta taidelähtöisiä menetelmiä voidaan käyttää myös rinnakkain. Taidelähtöinen toiminta voi tarjota lapselle mahdollisuuksia olla vuorovaikutuksessa muiden ihmisten ja ympäristönsä kanssa siten, että se on hänelle luonnollista toimintaa. Lapsi voi saada kokemuksia luovasta toimijuudesta taiteellisen toiminnan avulla itseään taiteen keinoin ilmaisten. Kasvattajan on tärkeää ottaa lapsen toteuttama ilmaisun vastaan, jolloin voidaan saada aikaan lapsen ehdoilla tapahtuva vuorovaikutustilanne. (Pääjoki, 2017, ss. 110–112)

Varhaiskasvatuksessa taidelähtöisiä menetelmiä voidaan toteuttaa käytännön tasolla lapsilähtöisenä toimintana, joka ei kuitenkaan tarkoita sitä, että vastuu toiminnan suunnittelusta ja toteuttamisesta olisi lasten vastuulla. Lapsilähtöisyydellä tarkoitetaan sitä, että lapsen näkemyksiä kuunnellaan ja kunnioitetaan. Kyse on lapsen osallisuudesta. (Ruokonen & Rusanen, 2009, ss. 10–11) Lapset voivat esimerkiksi toteuttaa taidelähtöisten menetelmien keinoin jotakin sellaista, joka on heille itselleen merkityksellistä. Samaa ideaa voidaan hyödyntää esimerkiksi taidelähtöisessä tunteiden ilmaisussa ja se on tämän opinnäytetyön keskeinen teema.

2.4.2 Kuvataide taidelähtöisenä menetelmänä

Kuvataide on kuvalliseen muotoon tuotettua taiteellista ilmaisua, jota voidaan tehdä muun muassa piirtäen, maalaten, muovailten, veistäen, rakennellen, painattamalla tai valokuvaten. Taidelähtöisessä toiminnassa käytettävä toimintatapa ei kuitenkaan ole toteutuksen kannalta keskeisintä, vaan toiminnan tavoitteiden tiedostaminen. Kuvataidetta tekemällä voidaan tavoitella erilaisten taitojen oppimista tai itsensä ilmaisua, eli mitä kuvan kautta halutaan välittää tai opettaa. Varhaiskasvatuksessa kuvataiteen käyttö perustuu kuvataiteelliseen ilmaisuun ja -kokemiseen, joka tapahtuu kuvallisten työskentelytapojen harjoittelun kautta. Kuvataiteellisen ilmaisu voidaan kokea luonteeltaan tutkivaksi ja kokeilevaksi toiminnaksi, jossa ihminen luo kokemuksilleen muotoja. (Rusanen, 2009, ss. 48–51) Kuvataiteeseen ja erilaisiin ilmaisumuotoihin tutustuminen voi vahvistaa lapsen osaamista esimerkiksi osallistumisen ja vaikuttamisen alueilla, jonka lisäksi kuvataiteellisella kokemisella ja

ilmaisulla voi olla edistäviä vaikutuksia lapsen oppimisen, sosiaalisia taitojen, myönteisen minäkuvan sekä ympäröivän maailman ymmärtämisen ja jäsentämisen kannalta. (HML, 2022, s. 62)

Kuvataiteen kokeminen ja tekeminen on muiden taiteenlajien tavoin luonteeltaan persoonallista sekä yhteisöllistä, ja sillä voidaan tallentaa ihmisen kokemuksia ja kertoa esimerkiksi arjesta ja ajatuksista. Ihminen voi kuvataidelähtöisiä menetelmiä toteuttamalla pysähtyä ja syventyä omaan itseensä ja saada aikaan syvän kokemuksen kosketetuksi tulemisesta osallisuuden, mieltymyksen tai tunteen välityksellä. Kyse on taiteellisesta prosessista, jossa ihmisen oma ilmaisu on jatkuvassa vuorovaikutuksessa koettujen tunteiden, mieltymysten ja asenteiden kanssa. (Töyssy ym., 1999, ss. 14–16)

Kuvataidelähtöisen toiminnan järjestämisessä tärkeintä on toiminnan mahdollistaminen ja käsiteltävän teeman lähestyminen lapsen kehityksen kannalta siten, että kuvataiteen vuorovaikutuksellisia ja merkityksellisiä puolia korostetaan sekä jaetaan lasten kesken. Lapselta voidaan kysyä kuvataidelähtöisen toiminnan aikana, mitä hän haluaa tekemällään piirustuksella tai maalauksella kertoa sen sijaan, että mitä aikaan saatu kuva esittää. (Pääjoki, 2017, s. 120) Ajatus ei kuitenkaan ole se, että lapsen kanssa tulisi kerran kuussa maalata ja kerran vuodessa muovaila. Edellä mainitut toiminnat ovat menetelmiä ja mahdollisuuksia, joita varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt voivat mahdollistaa lapsille. Taidelähtöisistä menetelmistä ei kuitenkaan tulisi luoda pakonomaisia suoritteita, jotka on vain saatava suoritettua. (HML, 2022, s. 53)

3 Opinnäytetyön tutkimuksellinen tavoite ja tarkoitus sekä tutkimuskysymykset

Opinnäytetyön tutkimuksellisenä tavoitteena oli kehittää tunnetaitojen oppimista tukeva kuvataidelähtöinen opetusmenetelmä viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa käytettäväksi. Varhaiskasvatuksen tavoitteisiin kuuluu monipuolisen pedagogisen toiminnan toteuttaminen, jonka piiriin esimerkiksi eri taiteet kuuluvat (Varhaiskasvatuslaki 540/2018 § 3). Kehittäminen on toimintaa, jossa pyritään saavuttamaan jokin ennalta määritelty tavoite (Toikko & Rantanen, 2009, s. 14). Tässä opinnäytetyössä on kyseessä yksikkökohtainen kehittäminen, joka ilmenee tietyn toimintatavan kehittämisenä yhteistyöpäiväkodin kanssa. Tutkimuksen menetelmänä käytettiin aiheeseen liittyvän kirjallisuuden ja ammatillisen tietoperustan lisäksi kyselyä, jonka avulla voitiin selvittää sekä varhaiskasvatuksen

ammattihenkilöiden käyttämiä taidelähtöisiä menetelmiä että heidän käyttämiään tunnetaitojen opettamisen keinoja.

Opinnäytetyössä ovat esillä kaksi tutkimuskysymystä. Liittyvätkö kuvataide ja tunnetaidot toisiinsa, ja voidaanko tunnetaitoja opettaa kuvataidelähtöisin menetelmin varhaiskasvatuksessa. Tutkimuskysymykset tukivat sekä ammatillisen ja teoreettisen tietopohjan keräämistä että kyselyn kysymysten laatimista. Kerätystä aineistosta ja tietoperustasta muodostui kokonaisuus, jota hyödynnettiin kuvataidelähtöisen tunnetaitojen opetusmenetelmän suunnittelussa (Liite 1).

3.1 Aineiston kerääminen opinnäytetyössä

Opinnäytetyön aineisto kerättiin Webropol-kyselyn avulla erään Kanta-Hämeessä sijaitsevan päiväkodin henkilökuntaan kuuluvilta varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiltä. Linkki Webropol-kyselyyn lähetettiin päiväkodinjohtajalle sähköpostitse, joka välitti linkin edelleen varhaiskasvatuksen ammattihenkilöille. Kyselyyn vastaaminen tapahtui helmikuun 2024 aikana. Tutkimusmenetelmäksi valikoitui kysely, koska kyselyt soveltuvat usein parhaiten erilaisten käytänteiden tai olosuhteiden kartoitukseen. Lisäksi kyselyiden avulla kerättyjen aineistojen avulla, voidaan hankkia tietoja suurelta tai pieneltä määrältä ihmisiä, mutta tiedon määrä voi pysyä usein rajoitettuna. (Anttila, 1996, ss. 238)

Kyselyn vastauksista muodostunut tutkimusaineisto koostui kirjoitetuista teksteistä sekä monivalintavastauksista, joiden avulla voitiin saada käsitys tunnetaitojen opetuksesta ja taidelähtöisten menetelmien käytöstä varhaiskasvatuksen arjessa. Kyselytutkimuksen teettäminen mahdollisti laajemman joukon käsitysten, asenteiden, mielipiteiden ja toimintatapojen kuvaamiseen (Anttila, 1996, s. 237). Kysymykset koostuivat valintamuotoisista skaalakysymyksistä sekä vapaamuotoisista kysymyksistä. Skaalakysymyksissä vastausvaihtoehdot oli määritelty ennalta sanalliseen muotoon, eikä vastausten sisältöihin liity tulkintaa (Holopainen, ym. 2004, s. 30). Kyselyssä voitiin selvittää skaalakysymyksen avulla, mitä taidelähtöisiä menetelmiä varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt ovat käyttäneet. Sen sijaan avoimet kysymykset eivät omanneet tarkkaa vastausohjetta ja olivat luonteeltaan lisätietoja tiedustelevia ja syventäviä (Holopainen, ym. 2004, s.30).

3.2 Tutkimusaineiston laadullinen analysointi

Tutkimusmenetelmä oli laadullinen eli kvalitatiivinen, koska tutkittavaa ilmiötä ei voitu kuvata esimerkiksi numeeristen tilastojen kautta, eikä tuloksia voida yleistää tilastolliseen muotoon. Kvalitatiivisen tutkimuksen tarkoituksena oli laatia mahdollisimman kattava kuvaus tutkimuksen kohteena olleesta ilmiöstä ka aiheesta. (Anttila, 1996, ss. 110–111) Aineistoa laadullisesti tarkasteltaessa huomion tuli kiinnittyä erityisesti siihen, mikä oli opinnäytetyön teoreettisen lähtökohtien ja tutkimuskysymysten kannalta olennaista tietoa (Alasuutari, 2011, s. 40). Laadullisen analyysin menetelmällä voitiin tehdä tulkintoja ja päätelmiä opinnäytetyön tutkimuskysymyksiin liittyen ja kyselyyn saadut vastaukset puolestaan määrittelivät sen, mitä tulkintoja niistä oli tehtävissä (Juhila, n.d.-a). Havaintojen pelkistämällä ja yhdistämällä voitiin saada aikaan kokonaisuus, jossa tutkimuksen kohteena ollut ilmiötä voitiin tarkastella yleisellä tasolla. Tarkoituksena ei kuitenkaan ollut muodostaa keskiarvoa tai tyyppitapausta, vaan näkökulman rakentaminen kyselyn vastauksista tehtyjä havaintoja yhdistelemällä. (Alasuutari, 2011, ss. 40–42)

Laadullisen analysoinnin yhteydessä, tutkimusaineisto teemoiteltiin. Teemoittelu on laadullisissa tutkimuksissa käytettävä sisältöanalyysin menetelmä, jossa keskeistä on tuoda esiin tutkimuksen kannalta oleelliset asiat. (Juhila, n.d.-b) Kyselyllä kerätty materiaali litteroitiin tekstimuotoon, josta voitiin saada vastauksia tutkimuskysymyksiin, koska vastaukset liittyen kuvataiteen ja tunnetaitojen liitännäisyyteen sekä tunnetaitojen opettamiseen kuvataiteen menetelmin tulivat selvästi esille kysymyksien vastauksista. Erojen esiintyminen vastausten välillä oli myös otettava huomioon tutkimusaineiston analysoinnissa. Eroavaisuudet esimerkiksi kyselyyn vastanneiden varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden välillä, voivat antaa viitteitä ja tarjota ymmärrystä siihen, mistä jokin ilmiö tai asia johtuu. Esimerkiksi mikäli jokin toimintamalli ei ole kehitettävän asian kannalta tarkoituksenmukainen, on tavoitetta muotoiltava siten, että myös poikkeava näkökulma on selitettävissä. (Alasuutari, 2011, ss. 43–44)

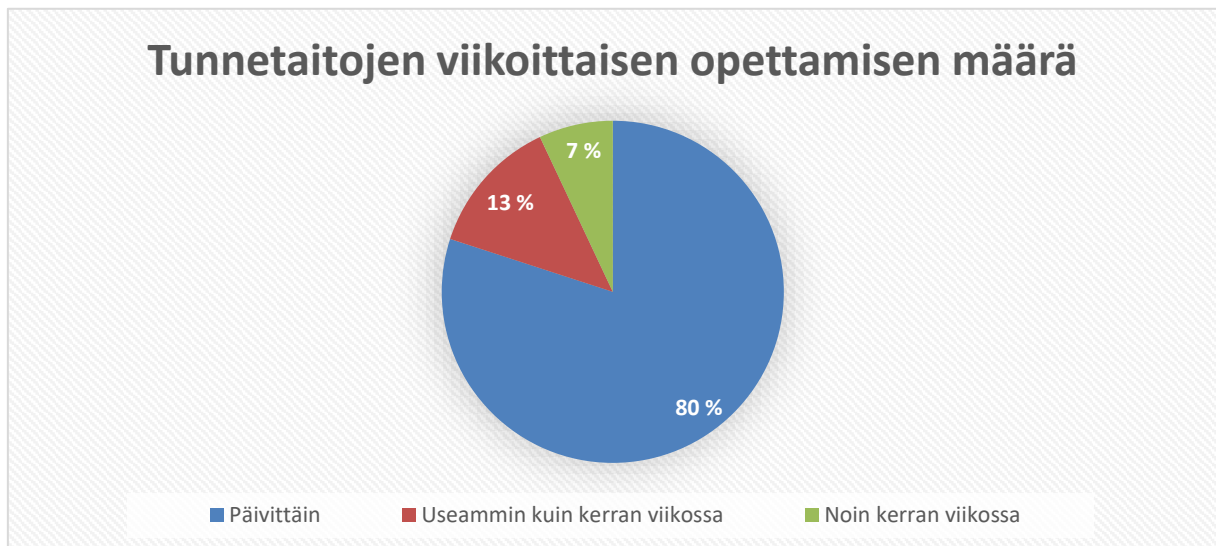
4 Tutkimuksen tulokset

Kyselyyn vastasi viisitoista varhaiskasvatuksen ammattihenkilöä, jotka työskentelivät samassa organisaatiossa ja vastaaminen tapahtui vapaaehtoisesti ja anonyymisti. Kyselyn kysymykset liittyivät siihen, kokevatko varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt tunteiden ja

taiteiden liittyvän toisiinsa, kokevatko he tunnetaidot sekä taidelähtöiset menetelmät itselleen tutuiksi ja millä tavoin he ovat toteuttaneet tunnetaitojen opettamista sekä taidelähtöisten menetelmien käyttöä aikaisemmin. Kyselystä saatujen tulosten avulla saatiin suuntaviivoja sille, mitä asioita tulisi ottaa huomioon kuvataidelähtöisen tunnetaitojen opettamisen suunnittelussa ja käytännön toteutuksessa. Kyselyllä haluttiin myös selvittää, ovatko varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt aikaisemmin yhdistäneet tunnetaitojen opettamista erilaisten taidelähtöisten menetelmien kanssa.

Kuvassa 1 on esitettyä tunnetaitojen viikoittaisen opettamisen määrää. Vastausten perusteella, varhaiskasvatuksen ammattihenkilöistä 80 % on toteuttanut tunnetaitojen opettamista päivittäin Tyypillisimpiä tunnetaitojen opetustilanteita ovat vastaajien mukaan olleet erilaiset lasten tunteiden ilmenemishetket päivittäisten arjen toimintojen aikana. Tunnetaitojen opettamista on toteutettu muun muassa keskustelemalla lasten kanssa heidän sen hetkisistä tunnekokemuksista. Lapselta on voitu kysyä, mikä asia aiheutti tietyn tunnetilan ja kuinka kyseistä tunnetta voitaisiin käsitellä ja hallita. Tunnetaitojen opettamisen välineinä on käytetty myös ryhmätiloissa olevia tunne- ja kuvakortteja sekä taidelähtöisten menetelmien joukkoon kuuluvia loruja, runoja, piirtämistä, ja musiikin käyttöä.

Kuva 1. Tunnetaitojen viikoittaisen opettamisen määrä

Kuvassa 2 näkyvät varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden henkilökohtaiset näkemykset taiteiden ja tunteiden liittymisestä toisiinsa. Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöistä 80 % koki henkilökohtaisesti taiteiden ja tunteiden liittyvän joko täysin toisiinsa tai osittain toisiinsa.

Taiteiden ja tunteiden yhteyksistä voitiin johdatella kokemuksiin taidelähtöisten menetelmien merkityksestä osana tunnetaitojen opettamista varhaiskasvatuksessa, joka koettiin vastaajien keskuudessa tärkeänä ja merkityksellisenä lapsen näkökulmasta tarkasteltuna. Taidelähtöiset menetelmät eri muodoissaan nähtiin tunteidenilmaisun kanavana lapsille ja erityisesti niille, joilla on haasteita esimerkiksi kielellisessä ilmaisussa tai sosiaalisissa taidoissa. Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden näkemysten mukaan, taidelähtöisillä menetelmillä voidaan luoda lapsille mahdollisuuksia ilmaista itseään yhdenvertaisella ja mielekkäällä tavalla ja mahdollisesti auttaa lapsia oivaltamaan ja ymmärtämään erilaisia asioita paremmin. Taidetta voidaan pitää varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden mukaan hyvänä menetelmänä lapsille vaikeidenkin tunteiden käsittelyssä. Lapsi voi esimerkiksi kokea vihan tunnetta, mutta ei välttämättä osaa ilmaista asiaa sanallisesti ja voi sen sijaan esimerkiksi piirtää kuvan vihan aiheuttajasta.

Kuva 2. Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden henkilökohtaiset näkemykset taiteiden ja tunteiden liittymisestä toisiinsa

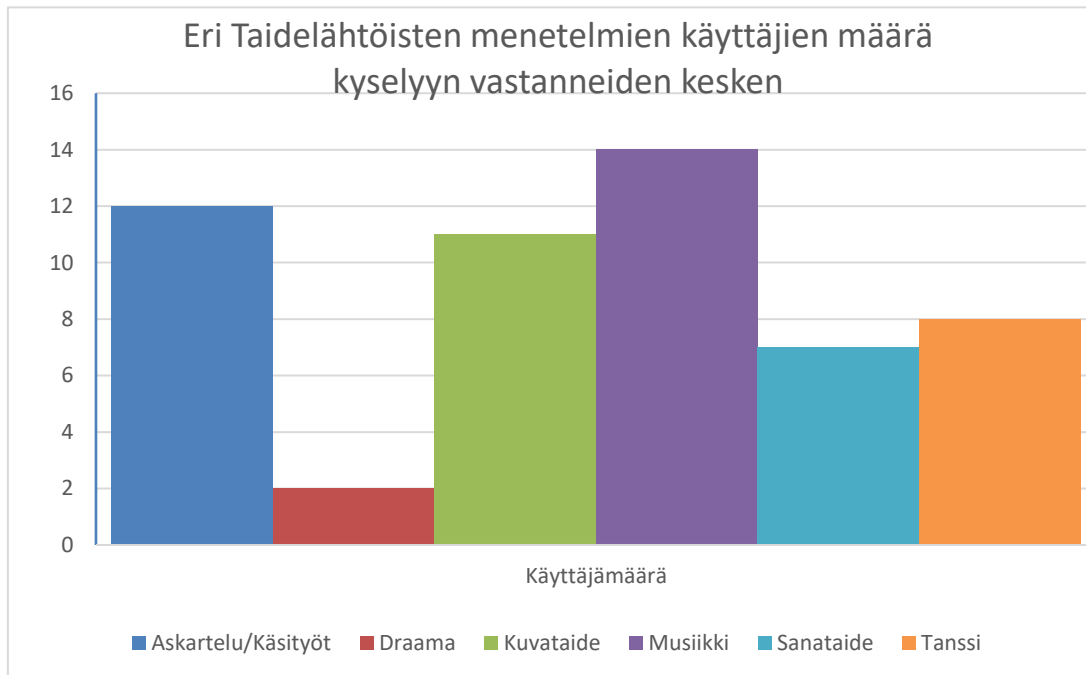

Kuva 3 näyttää pylväskaavion muodossa käytetyimmät taidelähtöiset menetelmät. Musiikki, kuvataide, askartelu ja käsityöt ovat vastaajien eniten käyttämät taidelähtöiset menetelmät, mutta draamaa vastasi käyttäneensä kaksi varhaiskasvatuksen ammattihenkilöä.

Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöistä 73 % koki taidelähtöiset menetelmät itselleen tutuiksi

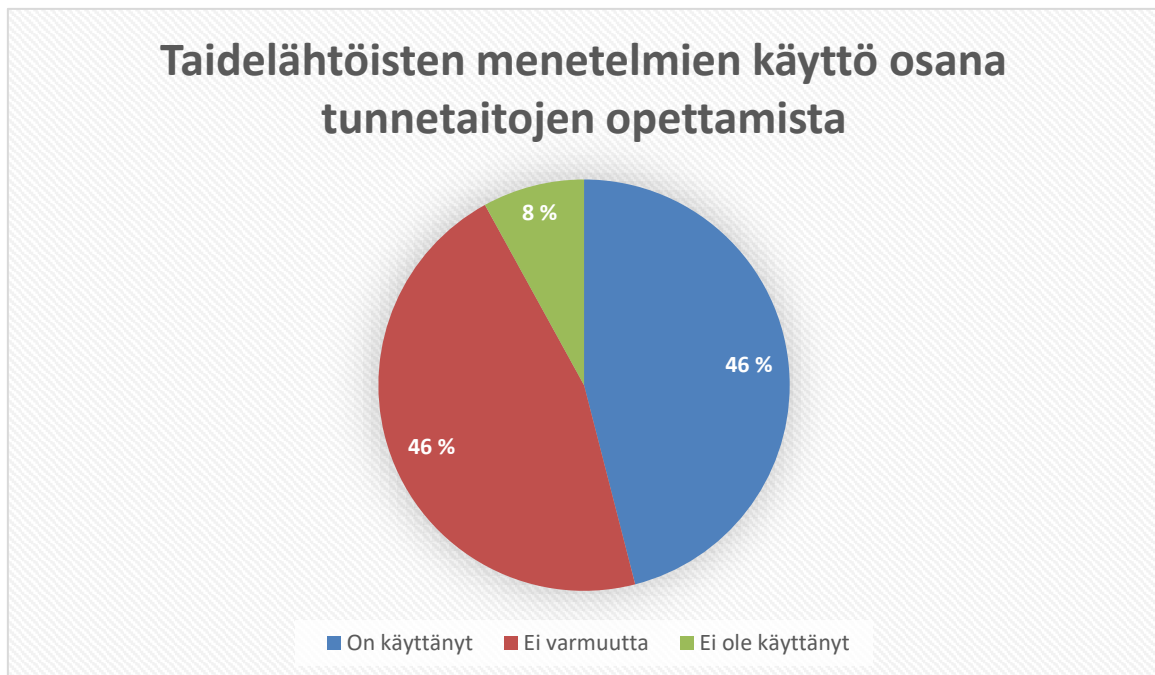
ja kuvan 3 perusteella voidaan päätellä taidelähtöiset menetelmät, joiden käytöstä heillä on eniten tietotaitoa ja kokemusta. Kysyttäessä mahdollisen lisäosaamisen tarpeesta taidelähtöisten menetelmien käyttöön liittyen, varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt toivoivat erilaisia ohjaistuksia, koulutuksia sekä käytännön välineitä ja materiaaleja.

Kuva 3. Eri taidelähtöisten menetelmien käyttäjien määrä kyselyyn vastanneiden kesken

Kuvan 4 näyttää prosentuaalisen määrän kyselyyn vastanneista varhaiskasvatuksen ammattihenkilöistä, jotka ovat käyttäneet aikaisemmin eri taidelähtöisiä menetelmiä osana tunnetaitojen opettamista. Käytännön menetelmiksi varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt mainitsivat lasten kanssa tunteista kertovien laulujen kuuntelun, musiikkimaalaamisen, tavallisen maalaamisen, kirjallisuuden käyttämisen sekä draamatyöskentelyn. Esimerkiksi maalaamisen yhteydessä, lapsia ohjeistettiin kuvaamaan itselleen tärkeitä asioita sekä kertomaan niistä muille. Muut 58 % vastanneista joko ei ollut käyttänyt taidelähtöisiä menetelmiä osana tunnetaitojen opettamista, tai he eivät olleet varmoja asiasta.

Kuva 4. Taidelähtöisten menetelmien käyttö osana tunnetaitojen opettamista.

5 Opinnäytetyön toiminnallinen osuus

Tässä luvussa käsittelen opinnäytetyön toiminnallisessa osuudessa tehtyjä valintoja teoreettiseen tietoperustaan ja tutkimusaineistoon perustuen. Opinnäytetyön tavoitteena oli kehittää viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatukseen sopiva kuvataidelähtöinen tunnetaitojen opettamismenetelmä, joka toteutettiin opinnäytetyön toiminnallisen osuuden muodossa. Mallinsin ohjeen vesivärein toteutettavasta kuvataidelähtöisestä tunnetaitojen opettamisesta viisivuotiaiden varhaiskasvatuksessa käytettäväksi, joka on tämän opinnäytetyön liitteenä (Liite 1). Toiminta toteutettiin yhteistyössä erään kantahämäläisen päiväkodin kanssa, jonka ansiosta ohjeistetun toiminnan soveltuvuutta viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa käytettäväksi voitiin kokeilla käytännön tasolla.

Toiminta koostui neljästä vaiheesta, jotka olivat omasta aamusta kertominen, tunteista keskustelu, tunteiden kuvaaminen vesivärein ja omasta taideteoksesta kertominen muille. Liitteessä 1 olevan ohjeen laatimisessa otettiin huomioon opinnäytetyössä kerätty teoreettinen tietoperusta sekä varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiltä kyselyllä kerätty aineisto, joista kerrotaan tarkemmin alaluvuissa 5.1 ja 5.2. Varhaiskasvatuksellisen toiminnan suunnittelussa tulisi lähtökohtaisesti aina huomioida aihetta käsittelevä

teoreettinen ja käytännöllinen tietoperusta, koska lasten tarpeet huomioon ottamalla voidaan mahdollistaa uusia keinoja toteuttaa lapsen kokonaisvaltaista kasvua, kehitystä ja oppimista tukevaa kasvatustoimintaa (Kronqvist, 2017, s. 10). Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöille suunnatun kyselyn avulla voitiin huomioida käytännön näkökulmia toiminnan suunnittelussa, liittyen taidelähtöisten ja erityisesti kuvataidelähtöisten menetelmien käyttöön ja merkitykseen ammattilaisten ja lasten näkökulmasta tarkasteltuna.

5.1 Teoreettisen tietoperustan käyttö toiminnan suunnittelussa

Aluksi toiminnallisen osuuden suunnittelussa tuli ottaa huomioon varhaiskasvatuksen lähtökohdat ja tavoite, koska kyseessä on varhaiskasvatuksen toimintaan liittyvä kehittäminen. Varhaiskasvatuksen pedagogisen prosessin tarkoituksena on muodostaa lapsen oppimista, kasvua ja kehitystä tukeva ja kehittävä palvelukokonaisuus, jossa voidaan käyttää erilaisia toiminnan muotoja, kuten musiikkia, leikkiä, liikuntaa tai tälle opinnäytetyölle keskeistä kuvataidetta. (Helenius, 2008, ss. 53–54) Käytännön oppiminen voi toteutua havainnoiden, tarkkaillen, liikkuen tai toiminnallisessa osuudessa käytetyn taiteellisen itseilmaisun avulla (HML, 2022, s 31). Opinnäytetyön toiminnallisen osuuden käytännön työskentely toteutettiin tuokiossa, jossa yhdistyivät tunteista keskustelu ja vesivärein tapahtunut kuvataidetyöskentely.

Tärkeä huomioon otettava teoreettinen lähtökohta toiminnan suunnittelun kannalta oli toimintaan osallistuvien lasten ikätason mukainen tunteiden kehitys. Toiminnallinen osuus toteutettiin viisivuotiaiden lasten kanssa. Viisivuotiailla lapsilla voi esiintyä itsekkyyttä ja omien kykyjen sekä taitojen epäilyä (MLL, n.d.-a). Tästä syystä toimintaa ohjaavan henkilön tulisi olla mahdollisimman kannustava ja rohkaiseva. Lapsille voidaan esimerkiksi painottaa sitä, ettei käsiteltävään aiheeseen ole väärää vastauksia, eikä kuvataiteellisessa toiminnassa ole väärää tapoja kuvata erilaisia tunteita, koska jokainen ihminen saattaa kokea tunteita ja tulkita kuvia omalla tavallaan. Viisivuotiailla lapsilla voi kuitenkin olla hyvin kehittyneet moraalikäsitteet siitä, mitkä asiat ovat hyviä, pahoja, oikeita tai väärää. Lapsi saattaa usein hakea vahvistusta käsityksilleen aikuisilta, jonka takia toiminnan ohjauksessa tulisi tunteista keskusteltaessa pohtia, miltä erilaiset tunteet tuntuvat ja mitkä asiat voivat aiheuttaa kyseisiä tunnetiloja. (MLL, n-d-b) Edellä mainittu tuo toimintaan vahvasti mukaan tunnetaitojen opettelu. Toimintaa ohjaavan aikuisen on tärkeää näyttää esimerkkiä tunnetilojen liittämisestä omaan kertomukseen aamun tapahtumista. Tällöin toteutuu sosiaalinen

mallintaminen, jossa ohjaaja näyttää lapsille mallia aktiivisella toiminnallaan siitä, millä tavalla heidän odotetaan aamustaan kertovan. (Saarinen, ym., 2023, ss. 75–76)

Koska toiminnallisen osuuden keskiössä oli tunnetaitojen opettelu, piti teoreettisen tiedon perusteella ottaa huomioon, mitä keskeisiä asioita tunteisiin ja tunnetaitojen opetteluun liittyy. Tunteiden kokemisen sekä niiden tiedostamisen voidaan katsoa olevan ihmisen itsetiedostamisen muoto ja tunteita voidaan ilmaista monin eri tavoin. Omiin tunteisiin tutustumalla, ihminen voi oppia tuntemaan myös muiden ihmisten tunteita. (Puolimatka, 2011, s. 24) Edellä mainittuun teoreettiseen tietoon perustuen toiminnan suunnittelussa otettiin huomioon omiin ja muiden tunteisiin tutustuminen. Tämä tapahtui käytännön tasolla omasta aamusta kertomisen yhteydessä ja muiden kokemuksia kuuntelemalla. Aamun tapahtumista voitiin löytää erilaisia tunnetiloja, joista keskusteltiin yhdessä. Kyse on tunnetaidoista, jotka koostuvat tunteiden tunnistamisesta, säätelystä ja ilmaisusta ja joiden opettelun yhtenä lähtökohtana on itsehavainnointi ja -reflektointi. Itsehavainnoinnin ja reflektoinnin avulla, lapsi voi oppia tunnistamaan omia tunnekokemuksia muistelemalla, mitä tunteita koetut tilanteet herättivät ja kuinka hän toimi kyseisessä tilanteessa (OPH n.d.-b). Kun lapsi pääsee opettelemaan tunteiden ilmaisua aikuisen tukemana, lapsi voi oppia erilaisia tilanteissa toimisen keinoja ja tunteiden säätelyä (HML, 2022, ss. 65–66). Tunnetaitojen opettamisessa käytetään usein erilaisia kuvien, joiden avulla voidaan selkeyttää ja konkretisoida esimerkiksi ilmeiden ja värien mielleyhtymiä erilaisiin tunteisiin (OPH n.d.-b). Tästä syystä toiminnallisessa osuudessa käytettiin neljää värikästä taideteosta, joiden avulla pyrittiin löytämään yhteyksiä eri tunnekokemuksiin (ks. Liite 1).

Taidelähtöisiä menetelmiä ja kuvataidetta käsittelevän teoreettisen tiedon kautta voidaan perustella, miksi toiminnallisessa osuudessa käytetään kuvataidelähtöistä menetelmää tunnetaitojen opettamisessa. Richard Eldridgen (2003/2009) mukaan, taide eri lajeineen on toimintana ihmisen itsensä ilmaisua ja elämäntapahtumiin liittyvien tunnekokemusten jakamista (Eldridge, 2003/2009, ss. 76–77). Taiteellisen toiminnan voidaan nähdä pohjautuvan lasten luontaiseen tapaan olla tutkien, toimien, mallintaen ja leikkien vuorovaikutuksessa ympäristönsä kanssa, jossa keskeistä on lasten aistillinen toimijuus eli aistisuus. Kun eri taiteita hyödynnetään opetuksellisessa toiminnassa, puhutaan taidelähtöisistä menetelmistä. Viisivuotiaille lapsille voi olla ominaista voimakas mielikuvituksen käyttö ja taidelähtöisiä menetelmiä käyttämällä voidaan auttaa lasten mielikuvituksen virittymistä (Saarinen, ym., 2023 s. 86). Kun lapsi pääsee ilmaisemaan itseään taidelähtöisin menetelmin, voidaan mahdollistaa vuorovaikutustilanteita, joissa oppiminen tapahtuu lapsen ehdoilla. (Pääjoki, 2017, s. 110–112)

Taide ja taidelähtöiset menetelmät ovat kuitenkin laajoja käsitteitä, joiden sisältöihin kuuluu muun muassa kuvataide, joka on tämän opinnäytetyön keskiössä. Puhumalla yleisesti taidelähtöisten menetelmien käytöstä, voidaan perustella osittain kuvataidelähtöisen toiminnan käyttäminen. Kuvataidelähtöisten menetelmien käyttö varhaiskasvatuksessa perustuu kuvataiteelliseen ilmaisuun ja kokemiseen, jossa lapsille annetaan mahdollisuus luoda muotoja kokemuksilleen. Kuvataidelähtöistä toimintaa toteutetaan kuvallisten työskentelytapojen kautta, kuten vesivärien käyttämällä. (Rusanen, 2009, ss. 48–51) Kuvataidelähtöisen tunnetaitojen harjoittelun aikana, lapsi voi pysähtyä sekä syventyä kokemustensa ja tunteidensa äärelle taiteellisen prosessin kautta (Töyssy ym., 1999, ss. 14–16).

5.2 Tutkimusaineiston käyttö toiminnan suunnittelussa

Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöille suunnatun kyselytutkimuksen vastaukset auttoivat ottamaan huomioon käytännöllisiä ja työelämäläheisiä seikkoja opinnäytetyön toiminnallisen osuuden suunnittelussa. Kyselyn vastausten perusteella varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt kokivat eri taidelähtöisten menetelmien merkityksen tärkeäksi osaksi tunnetaitojen opettamista ja opinnäytetyön keskiössä olevat kuvataidelähtöiset menetelmien avulla lapset voivat kuvata itselleen merkittäviä asioita, kuten tunteita. Kysyttäessä taidelähtöisten menetelmien käytöstä varhaiskasvatuksen arjessa varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt olivat esimerkiksi kuvataidelähtöistä toimintaa järjestäessään pyytäneet lapsia kuvaamaan maalaamalla itselleen merkityksellisiä asioita ja sen jälkeen kertomaan niistä muille lapsille. Otin tämän huomioon toiminnallisen osuuden suunnittelussa ja toteutuksessa. Kun lapset olivat vesivärittäneet kuvan sillä hetkellä itselleen tärkeimmistä tunteista, he saivat kertoa kuvastaan muille lapsille.

Vastaukset kysymykseen tunnetaitojen opettamisen tavoista toivat toiminnalliseen osuuteen keskusteluhenkisen ja vuorovaikutteisen ulottuvuuden. Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt ovat opettaneet tunnetaitoja muun muassa tunteista keskustelemalla lasten kanssa siten, että erilaisten tunnetilojen syntymissyitä ja käsittelytapoja on pohdittu yhdessä. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna koin tärkeäksi tuoda kuvataidelähtöiseen tunnetaitojen opettamiseen jotain arjesta tuttua toimintamallia. Lisäksi kyselyyn vastanneet varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt kertoivat käyttäneensä tunne- ja kuvakortteja tunnetaitojen opettamisen välineinä, joka puolestaan vahvisti ajatusta erilaisten taideteoksien näyttämässä lapsille, joiden avulla pyrittiin pohtia niistä mahdollisesti välittyviä tunnetiloja.

6 Opinnäytetyön eettinen tarkastelu ja kestävän kehityksen näkökulma

Opinnäytetyön suunnittelussa ja toteutuksessa noudatettiin Hämeen ammattikorkeakoulun eettisiä suosituksia sekä otettiin huomioon kestävän kehityksen näkökulma, jota käsitellään tarkemmin alaluvussa 7.2. Ennen tutkimuksen alkamista, Hämeenlinnan kaupungilta haettiin tutkimuslupa, jonka jälkeen yhteistyöpäiväkodin edustajan kanssa allekirjoitettiin opinnäytetyösopimus. Tutkimuslupaa tulee hakea silloin, kun varhaiskasvatuksen ammattihenkilöitä haastatellaan tai jos toiminnan yhteydessä havainnoidaan lapsia (ks. Arene, 2020, s. 15). Opinnäytetyön yksi keskeisimmistä tutkimuseettisistä kysymyksistä liittyi henkilötietojen käsittelyyn, jonka takia tutkimusta rajattiin eettisestä näkökulmasta. Rajaamisen tarkoituksena oli pyrkiä välttämään tutkittaviin henkilöihin kohdistuvat riskit, esimerkiksi heidän henkilötietoihinsa liittyen. Henkilötiedot ovat ihmisen tunnistamiseen liittyviä asioita ja niiden käsittelyyn tulee aina olla tietosuoja-asetuksiin perustuva käsittelyperuste. Mikäli peruste puuttuu, henkilötietoja ei saa käsitellä (ks. Arene, 2020, s. 11).

6.1 Opinnäytetyön tutkimuseettisyys

Opinnäytetyössä on otettu huomioon tutkimukseen osallistuneiden henkilöiden ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen sekä pidettiin huolta siitä, ettei opinnäytetyöstä koituisi haittaa tutkimukseen osallistuville yksilöille tai yhteisöille (HAMK, n.d.). Edellä mainittu toteutui siten, että kyselyyn ja toiminnalliseen osuuteen osallistuminen perustui vapaaehtoisuuteen, eikä osallistujien henkilötietoja kerätty mihinkään tarkoitukseen. Eettisen toiminnan kannalta keskeisiä huomioon otettavia asioita olivat, mitkä teot tai asiat ovat oikein ja väärin, mitä seurauksia teoilla tai asioilla voi olla ja ovatko teot ja asiat hyveellisiä. Kyselyn vastauksia ei käytetty missään muissa tarkoituksissa, kuin tämän opinnäytetyön aineistona, eikä lasten kanssa toteutetun toiminnallisen osuuden yhteydessä tehtyjä havaintoja käytetty väärin tarkoituksiin. Edellä kuvaillulla tavalla voitiin turvata opinnäytetyön tutkimukselliseen ja toiminnalliseen osuuteen osallistuneiden henkilöiden yksityisyyden suoja.

Tehtyjä tekoja ja asioita ohjailivat opinnäytetöiden eettiset suositukset, joiden avulla voitiin ennaltaehkäistä tieteellistä epärehellisyttä, parantaa opinnäytetyön laatua ja toteuttaa hyvää tieteellistä käytäntöä, joka koostuu ihmisiin kohdistuvasta tutkimuseettisyydestä, ammattialan eettisestä normistosta sekä avoimesta tieteen ja tutkimuksen toimintamallista (Arene, 2018, s. 4). Hyvän tieteellisen käytännön ohella, opinnäytetyön laatimisessa otettiin huomioon hyvä taiteellinen käytäntö, joka tarkoittaa tekijänoikeuksien kunnioittamista sekä plagioinnin ja hyväksyttävän lainaamisen erottamista toisistaan (Arene, 2018, s.10). Opinnäytetyön tietoperusta koostui monipuolisesta lähdemateriaalista, jonka sisältöjä tulkiten ja lainaten voitiin muodostaa vankka teoreettinen pohja opinnäytetyön aiheeseen liittyvistä teemoista.

Opinnäytetyössä toteutettu kysely toimitettiin verkoinakin muodossa siihen osallistuville varhaiskasvatuksen ammattihenkilöille päiväkodin johtajan välityksellä. Kyselyyn vastaaminen perustui vapaaehtoisuuteen, eikä osallistujilta kerätty henkilötietoja. Ennen kyselyyn vastaamista, osallistujat saivat luettavakseen tietosuojaselosteen sekä kyselyn tarkoituksen, jonka jälkeen heidän päätettäväkseen jäi siirtyä joko vastaamaan kyselyyn, tai jättää vastaamatta. Toinen ihmisten henkilötietoja käsittelevä asiakirja opinnäytetyössä oli huoltajille annettava suostumuslupa lapsen osallistumisesta opinnäytetyön toiminnalliseen osuuteen. Suostumusluvut toimitettiin lasten huoltajille yhteistyöpäiväkodin varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden toimesta. Täytetyt suostumuslupalomakkeet sisälsivät sekä huoltajien että lasten nimitietoja, jotenka ne arkistoitiin tietoturvallisesti yhteistyötahon toimesta, enkä saanut opinnäytetyön tekijänä kenenkään nimitietoja haltuuni. Tällä tavalla voitiin taata ihmisten henkilötietoja koskeva tietoturvalisuus Hyvän taiteellisen käytännön periaatteiden mukaan, opinnäytetyön taustateorian laatimisessa pyrittiin välttämään alkuperäisten lähteiden plagiointia. Opinnäytetyön lähdeviittaukset ovat lainauksia, joilla välittävät alkuperäisistä lähteistä saatua tietoa.

6.2 Kestävän kehityksen ulottuvuudet opinnäytetyössä

Tässä luvussa peilaan kestävän kehityksen eri ulottuvuuksia opinnäytetyön toteutuksen kanssa. Kestävän kehityksen näkökulman kautta voitiin pitää huoli opinnäytetyön vastuullisuudesta, ottamalla huomioon mahdolliset ympäristölliset, taloudelliset ja sosiaaliset vaikutukset (HAMK, n.d.). Kestävä kehitys on yhteiskunnallisen muutoksen kokonaisuus, jonka tavoitteena on hyvän elämän edellytysten turvaaminen sekä nykyisille että tuleville sukupolville. Kestävän kehityksen keskiössä ovat ympäristön, ihmisen ja talouden tasavertainen huomioon ottaminen yhteisessä päätöksenteossa ja kestävän kehityksen

ulottuvuuksiin kuuluvat ekologinen, taloudellinen, kulttuurinen ja sosiaalinen näkökulma. (Ympäristöministeriö, 2023)

Opinnäytetyössä keskeisimmät kestäväan kehitykseen teemat liittyivät toiminnallisen osuuden materiaalivalintoihin. Tärkeän huomion kohteena oli valita maalaamiseen myrkyttömät ja kestävät välineet, jotta ne olisivat uudestaan käytettäviä, eivätkä rasittaisi ympäristöä. Tästä syystä välineiksi valikoituivat vesivärit. Maalauksessa käytettävän paperin hävikkiä pyrittiin minimoimaan, antamalla jokaisen osallistujan käyttöön yksi paperi. Ympäristöministeriön mukaan, kestäväan kehityksen yhdeksi perusedellytykseksi voidaan ihmisten aineellisen ja taloudellisen toiminnan kauaskantoiset vaikutukset luonnon kestokykyyn. Kyse on ekologisesta kestävydestä, jonka toiminnan keskiössä on niin kutsuttu varovaisuusperiaate. Varovaisuusperiaatteella tarkoitetaan ympäristön tilan heikkenemistä estävät toimet, joidenka lykkäämistä ei voida perustella esimerkiksi tieteellisen näytön puutteella. Käytännön tasolla, varovaisuusperiaate toteutuu riskien arvioinnilla, jossa otetaan huomioon toiminnan haitat ja kustannukset. Riskien arvioinnilla pyritään ennaltaehkäisemään toiminnasta syntyviä mahdollisia haittoja (Ympäristöministeriö, 2023). Opinnäytetyön tutkimuksellinen, kirjallinen tai toiminnallinen osuus eivät sisältäneet ekosysteemien toimivuutta tai bioloista monimuotoisuutta vaarantavia tekijöitä. Ekologista kestävyttä voitaisiin edistää opinnäytetyön toiminnallisessa osuudessa esimerkiksi varmistamalla jatkossa askartelumateriaalien olevan kestävästi kierrätysmateriaaleista tuotettuja tai aikaisemmin käytössä olleiden materiaalien uusiokäytöllä.

Taloudelliseksi kestävyudeksi katsotaan laadultaan ja sisällöltään tasapainoinen kasvu, joka ei perustu velkaantumiseen tai käytettävissä olevien varojen hävittämiseen. Yhteiskunnan keskeisten toimintojen, kuten varhaiskasvatuksen yhtenä edellytyksenä on kestävä talous. Kestävä talous on kuitenkin perustana sosiaaliselle kestävyydelle, jota ylläpitävät mekanismit puolestaan voivat auttaa lievittämään muuttuvan maailmantalouden aiheuttamia ongelmia (Ympäristöministeriö, 2023). Kysymys on valtiotason talouspolitiikasta ja sen toteuttamisesta. Opinnäytetyön suunnittelu tai toteutus eivät kerryttäneet kustannuksia, eikä sillä ollut muitakaan taloudellisia vaikutuksia. Aihetta voitaisiin kuitenkin tarkastella varhaiskasvatuksen näkökulmasta. Varhaiskasvatus on sosiaalipalvelua, jonka yhtenä tavoitteena on ohjata lasta eettisesti vastuulliseen ja kestäväan toimintaan sekä yhteiskunnan jäsenyyteen (Varhaiskasvatustalaki 540/2018 §3). Kestävä talous voi olla edellytyksenä laadukkaalle varhaiskasvatukselle, koska silloin voi olla käytettävissä enemmän ammatilliseen kasvatustoimintaan suunnattuja resursseja.

Sosiaalisen kestävyuden osa-alueen voidaan katsoa olleen opinnäytetyössä kaikista keskeisimmässä roolissa. Kyseessä on ihmisten yhdenvertaisten mahdollisuuksien, perusoikeuksien, hyvinvoinnin ja osallistumisen turvaaminen, jonka avulla voidaan edistää ihmisten hyvää ja onnellista elämää. Sosiaalisen kestävyuden tavoitteena on ehkäistä eriarvoisuutta ja syrjäytymistä. (OPH, n.d.-a) Varhaiskasvatuksen tavoitteisiin kuuluu yhdenvertaisuuden ja sukupuolten välisen tasa-arvon edistäminen sekä yleisen kulttuuriperinteen ja monikulttuurisuuden kunnioittaminen (Varhaiskasvatuslaki 540/2018 §3). Yhdenvertaisuus, tasa-arvo ja monikulttuurisuuden kunnioittaminen otettiin huomioon opinnäytetyössä kunnioittavan kohtaamisen muodossa. Jokainen toiminnalliseen osuuteen osallistunut lapsi otettiin huomioon tasavertaisesti, sukupuolesta tai kulttuurisesta taustasta riippumatta. Lisäksi tunnetaitojen opetuksella voidaan vahvistaa erilaisissa tilanteissa toimimisen taitoja ja kuvataiteen menetelmin voidaan tarjota lapselle yhdenvertainen tapa ilmaista henkilökohtaisia tunnekokemuksia.

7 Pohdinta

Opinnäytetyössä perehdyin tunteisiin, tunnetaitoihin, taiteeseen, taidelähtöisiin menetelmiin, kuvataiteeseen ja varhaiskasvatukseen. Tarkoituksena oli ottaa selvää, liittyvätkö tunteet ja kuvataide toisiinsa sekä voidaanko kuvataidetta käyttää osana tunnetaitojen opettamista viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa. Teoreettisen taustatiedon ja kyselyn vastausten perusteella voidaan todeta kuvataiteen liittyvän tunnetaitoihin ainakin osittain. Aiheen lähestyminen on haastavaa, koska siihen liittyy monia erilaisia näkemyksiä, jotka voivat olla ihmisten henkilökohtaisia mielipiteitä, kokemuksia tai filosofisia teorioita. Erilaiset taiteet, kuten kuvataide voidaan kuitenkin nähdä hyvänä keinona ihmisen tunneilmaisulle, koska taiteellinen toiminta eri muodoissaan on ihmisen itsensä ilmaisua (Eldridge, 2003/2009, s. 15). Varhaiskasvatuksen ammattihenkilöiden näkemykset loivat vahvistusta teoreettisen tiedon kautta tehtyihin päätelmiin. Opinnäytetyön kyselyyn vastanneet varhaiskasvatuksen ammattihenkilöt kokivat taidelähtöisten menetelmien toimivan hyvänä ja tasavertaisena tunteiden ilmaisun kanavana erityisesti niille lapsille, jotka kohtaavat haasteita kielellisessä ilmaisussa ja sosiaalisessa kanssakäymisessä.

Tutkimusaineiston ja toiminnallisen osuuden perusteella, tunnetaitoja voidaan opettaa kuvataiteen menetelmin viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa. Teoreettisen taustatiedon ja kyselyn vastausten pohjalta liitteeseen 1 mallinnettu kuvataidelähtöinen

tunnetaitojen opettamismenetelmä soveltui varhaiskasvatuksen käytännön toimintaan hyvin ja lapset pääsivät toiminnan avulla sanoittamaan ja kuvamaan vesiväriä keinoilla heille merkityksellisiä tunteita. Tulevaisuudessa kuvataidelähtöiselle tunnetaitojen opetukselle voitaisiin kehittää uusia menetelmiä esimerkiksi erilaisia materiaaleja, välineitä ja toimintaympäristöjä hyödyntämällä sekä erilaisia aiheeseen liittyviä näkökulmia tarkastelemalla. Koska kuvataiteen ja tunnetaitojen voidaan katsoa liittyvän osittain toisiinsa, voitaisiin pohtia myös muiden taidelähtöisten menetelmien hyödyntämistä osana tunnetaitojen opettamista. Ei taiteita voisi myös yhdistellä keskenään, jolloin lapsille mahdollistettu aistillinen kokemus olisi entistä monipuolisempi.

Opinnäytetyön tutkimusprosessi oli laajuudeltaan riittävä opinnäytetyön tavoitteisiin nähden, koska kyseessä oli käytännön tasolla yksikkökeskeisen toiminnan kehittäminen. Mikäli aihetta olisi lähdetty tutkimaan laajemmin, olisi kyselyllä pitänyt pyrkiä tavoittamaan laajempi joukko varhaiskasvatuksen ammattihenkilöitä. Tutkimuksen tuloksilla saatiin vastauksia käytännön tunnetaitojen opettamisen ja taidelähtöisten menetelmien käyttöön, joka auttoi huomioimaan erilaisia näkökulmia kuvataidelähtöisen tunnetaitojen opettamismenetelmän kehittämisessä. Vakuuttavamman näkökulman aiheeseen voisi saada tutkimalla aihetta useammista teoreettisista ja tieteellisistä lähtökohdista, sekä toteuttamalla kyselytutkimuksen suuremmalle joukolle ihmisiä. Opinnäytetyön tietoperustan ja tutkimuksellisen tiedon pohjalta mallinnettua ohjeistusta voitaisiin jatkokehittää vastaamaan useamman ikäryhmän lasten kasvun, kehityksen ja hyvinvoinnin tarpeita. Hämeenlinnan kunnallisissa varhaiskasvatusyksiköissä on siirrytty tietyn ikäisistä lapsista koostuvien ryhmien sijaan 1–5-vuotiaiden lasten ryhmiin, jolloin toiminnan suunnittelussa tulisi ottaa huomioon suurempi määrä teoreettista tietoa lasten kasvun ja kehityksen vaiheista sekä tunne-elämästä. Monipuolisella tarjonnalla erilaisia tunnetaitojen opettamisen menetelmiä voidaan mahdollistaa eri-ikäisille lapsille yhdenvertaisia ja mielekkäitä tapoja toteuttaa omaa tunteiden ilmaisua. Omit taidot kannattelevat läpi elämän ja voivat osoittautua arvokkaiksi tulevaisuuden yhteiskunnassa.

Lähteet

- Alasuutari, P. (2011). *Laadullinen tutkimus 2.0*. Vastapaino.
- Arene. (2018). *Ammattikorkeakoulujen opinnäytetöiden eettiset suositukset*.
Ammattikorkeakoulujen rehtorineuvosto. Haettu 23.1.2024 osoitteesta
<http://www.arene.fi/wp-content/uploads/Raportit/2020/AMMATTIKORKEAKOULUJEN%20OPINN%C3%84YTET%20EETTISET%20SUOSITUKSET%202020.pdf?t=1578480382>
- Arene. (2020). *Vastuullinen opinnäytetyö*. Ammattikorkeakoulujen rehtorineuvosto. Haettu 23.1.2024 osoitteesta <https://www.arene.fi/wp-content/uploads/Raportit/2020/Arenen%20ONT%20eettiset%20ohjeet%20esitysmateriaali%202020.pdf?t=1578486373>
- Anttila, P. (1996). *Tutkimisen taito ja tiedon hankinta. Taito-, taide- ja muotoilualojen tutkimuksen työvälineet*. Akatiimi Oy.
- Eldridge, R. (2009). *Johdatus taiteen filosofiaan*. (M. Lehtinen, käänt.). Gaudeamus. (Alkuperäisteos julkaistu 2003).
- HAMK. (n.d.). *Ennen opinnäytetyön aloittamista*. Hämeen ammattikorkeakoulu.
<https://www.hamk.fi/opiskelijalle/opintojen-suunnittelu/opinnaytetyo/ennen-opinnaytetyon-aloittamista/>
- Helenius, A. (2008). Mitä pedagogisella prosessilla tarkoitetaan. Teoksessa A. Helenius & R. Korhonen (toim.), *Pedagogiikan palikat. Johdatus varhaiskasvatukseen ja -kehitykseen* (ss. 52–68). WSOY.
- HML. (2022). *Hämeenlinnan varhaiskasvatussuunnitelma 2022*. Hämeenlinnan kaupunki.
https://www.hameenlinna.fi/wp-content/uploads/2022/11/lumoudu-lapsesta_hml-vasu-2022_painoversio.pdf
- Holopainen, M., Tenhunen, L. & Vuorinen, P. (2004). *Tutkimusaineiston analysointi ja SPSS*. Yrityssanoma Oy.
- Juhila, K. (n.d. -a). Laadullisen tutkimuksen ominaispiirteet. Teoksessa J. Vuori (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Haettu 23.3.2024 osoitteesta <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/mita-on-laadullinen-tutkimus/laadullisen-tutkimuksen-ominaispiirteet/>.
- Juhila, K. (n.d. -b). Teemoittelu. Teoksessa J. Vuori, (toim.), *Laadullisen tutkimuksen verkkokäsikirja*. Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Haettu 23.3.2024 osoitteesta <https://www.fsd.tuni.fi/fi/palvelut/menetelmaopetus/kvali/analyysitavan-valinta-ja-yleiset-analyysitavat/teemoittelu/>.
- Kronqvist, E. (2017). Varhaispedagogiikan kehityspsykologinen perusta. Teoksessa E. Hujala & L. Turja (toim.), *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. (ss. 10–28). PS-kustannus.

- Kärkkäinen, K. (2017). *Vahvista lasta*. Duodecim.
- MLL. (n.d.-a). *5–6-vuotiaan persoonallisuuden kehitys*. Mannerheimin lastensuojeluliitto.
<https://www.mll.fi/vanhemmille/lapsen-kasvu-ja-kehitys/5-6-v/5-6-vuotiaan-persoonallisuuden-kehitys/>
- MLL. (n.d.-b). *5–6-vuotiaan sosiaalinen kehitys*. Mannerheimin lastensuojeluliitto.
<https://www.mll.fi/vanhemmille/lapsen-kasvu-ja-kehitys/5-6-v/5-6-vuotiaan-sosiaalinen-kehitys/>
- OPH. (n.d.-a). *Taloudellinen, sosiaalinen ja kulttuurinen kestävyys*. Opetushallitus.
<https://www.oph.fi/fi/opettajat-ja-kasvattajat/taloudellinen-sosiaalinen-ja-kulttuurinen-kestavyys>
- OPH. (n.d.-b). *Tunnetaitoja oppii harjoittelemalla*. Opetushallitus.
<https://www.oph.fi/fi/oppimateriaali/tunteesta-tunteeseen-ohjaajan-opas/3-tunnetaitoja-oppii-harjoittelemalla>
- OPH. (n.d.-c). *Varhaiskasvatus*. Opetushallitus. <https://www.oph.fi/fi/koulutus-ja-tutkinnot/varhaiskasvatus>
- Puolimatka, T. (2011). *Kasvatus, arvot ja tunteet*. Uusi Tie.
- Pääjoki, T. (2017). Lasten taiteellinen toimijuus. Teoksessa E. Hujala & L. Turja (toim.), *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. (ss. 109–120). PS-kustannus.
- Pöyhönen, J. & Livingston, H. (2020). *Tunnetaitojen käsikirja. Askelittain etenevä tunnetaito-ohjelma lapselle ja vanhemmille*. Kustannus-Mäkelä.
- Ruokonen, I. & Rusanen, S. (2009). Esteettinen kasvattaja kulttuurisena kasvattajana. Teoksessa I. Ruokonen, S. Rusanen & A. Välimäki (toim.), *Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä*. (ss. 10–15). THL.
- Rusanen, S. (2009). Lapsen kuvista kulttuurin kuviin. Teoksessa I. Ruokonen, S. Rusanen & A. Välimäki (toim.), *Taidekasvatus varhaiskasvatuksessa. Iloa, ihmettelyä ja tekemistä*. (ss. 48–55). THL.
- Räsänen, M. (2015). *Visuaalisen kulttuurin monilukukirja*. Aalto-yliopisto.
- Saarinen, A., Lyytinen, P., Ahonen, T. & Lyytinen, H. (2023). Varhaislapsuus. Teoksessa L. Pulkkinen, T. Ahonen & I. Ruoppila (toim.), *Ihmisen psykologinen kehitys*. (ss. 34–102). PS-kustannus.
- Toikko, T. & Rantanen, T. (2009). *Tutkimuksellinen kehittämistoiminta*. Tampere University Press.
- Töyssy, S., Vartiainen, L. & Viitanen, P. (1999). *Kuvataide. Visuaalisen kulttuurin käsikirja*. WSOY
- Varhaiskasvatuslaki 540/2018. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2018/20180540>
- Ympäristöministeriö. (2023). *Mitä on kestävä kehitys?* <https://ym.fi/mita-on-kestava-kehitys>

Liite 1. Vesivärein toteutettava tunnetaitojen opettelu. Ohjeistus viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatukseen

Vesivärein toteutettava tunnetaitojen opettelu

Ohjeistus viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatukseen

Olli-Pekka Nyrhinen
2024

Tausta

Tämä ohjeistus syntyi sivutuotteena Hämeen ammattikorkeakoulun sosionomin ammattitutkinnon opinnäytetyöprosessin yhteydessä. Opinnäytetyön lähtökohtana oli tunnetaitojen opettamisen kehittäminen kuvataidetyöskentelyn avulla viisivuotiaiden lasten varhaiskasvatuksessa. Opinnäytetyön tarkoituksena oli ottaa yleisellä tasolla selvää tunteiden ja kuvataiteen välisistä yhteyksistä sekä siitä, kuinka kuvataidetta voitaisiin käyttää viisivuotiaiden lasten tunnetaitojen opettamisessa varhaiskasvatuksessa. Opinnäytetyön yhteydessä toteutettiin toiminnallinen osuus varhaiskasvatusympäristössä viisivuotiaiden lasten kanssa, jonka aikana tässä ohjeistuksessa kuvailtavaa kuvataidelähtöistä tunnetaitojen opettamismenetelmää kokeiltiin käytännössä hyvin tuloksin. Toiminnan suunnittelussa on käytetty varhaiskasvatuksen teoreettista tietoperustaa, sekä varhaiskasvatuksen ammattihenkilöille suunnattua kyselyä tunnetaitojen opettamisesta ja taidelähtöisten menetelmien käytöstä varhaiskasvatuksessa.

Toiminnan tavoite

Tarjota lapsille mahdollisuus ilmaista tunteitaan kuvataiteen menetelmin ja oppia tunnetaitoja yhteisen toiminnan avulla. Tunteiden sanoittaminen voi tuntua joskus lapselle vaikealta, mutta yhteiset harjoitukset ja aikuisen tuki voivat olla avuksi tunteiden ilmaisussa (HML, 2022, s. 65).

Kuvataidelähtöisen tunnetaitojen harjoittelun aikana, lapsen kanssa voidaan pysähtyä sekä syventyä tunnekokemusten äärelle taiteellisen prosessin kautta (Töyssy ym., 1999, ss. 14-16).

Toiminnassa käytettävät välineet

Neljä toisistaan erilaista kuvaa, jotka voivat esittää jotain asiaa, tai olla esimerkiksi abstrakteja taideteoksia. Siveltimet, vesivärit, vedellä täytettyjä astioita ja vesivärikyseen soveltuvaa paperia. Materiaalit sanelevat ehdot sille, mitä ja miten voidaan ilmaista. Tästä syystä materiaalien valinnassa kannattaa kiinnittää huomiota lasten kanssa käytettäessä erityisesti niiden helppokäyttöisyyteen ja toimivuuteen (Pääjoki, 2017, s. 114).

Kuva 1 Opinnäytetyön toiminnallisessa osuudessa käytetyt kuvat (Nyrhinen, O. 2024)

Toiminnan vaiheet

1. Aluksi istutaan piirissä tai pöydän äärellä ja keskustellaan päivän kuulumisista. Johdattelevia kysymyksiä voivat olla "Millainen teidän aamunne on ollut?" tai "Nukuitteko hyvin viime yönä?" Kun lapsi on vastannut kysymykseen, häneltä voidaan kysyä "Miltä aamulla on tuntunut?" Onko väsyttänyt, itkettänyt, vai ollut hauskaa? Aamun tapahtumista voidaan etsiä yhtymiä vastauksissa kerrottuihin tunnetiloihin.
2. Seuraavaksi lapsilta kysytään, mitä eri tunteita he tietävät. Lapsia voidaan pyytää vastaamaan joko viitaten, tai vuorotellen järjestyksessä. Tämän jälkeen, toiminnan ohjaaja kertoo näyttävänsä järjestyksessä neljä kuvaa ja ohjeistaa lapsia kertomaan järjestyksessä tai viitaten, mitä tunteita heille tulee kuvista mieleen. Voi olla tärkeää painottaa, että vääriä vastauksia ei ole, koska jokainen ihminen saattaa tulkita kuvia ja värejä eri tavoin.
3. Kolmas vaihe on vesiväryitys. Lapsia ohjeistetaan tekemään kuva siitä tunteesta, mikä on heille juuri sillä hetkellä ajankohtainen. Vesiväryityksen aikana voidaan keskustella yhdessä lasten kanssa, mitkä värit kuvaavat heidän mielestään erilaisia tunnetiloja. Edelleen voi olla hyvä painottaa, että vääriä vastauksia kysymykseen ei ole.
4. Viimeinen vaihe on omasta kuvastaan kertominen. Vaihe voidaan toteuttaa heti vesiväryityksen jälkeen, tai asiaan voidaan palata myöhemmin. Tärkeintä on johdatella lapsia kertomaan seuraavia asioita tekemistään kuvista: Mitä tunnetta kuva esittää, mitkä asiat saavat hänet kokemaan kyseistä tunnetta, mitä hän yleensä tekee kyseisen tunnetilan aikana?

Toiminnan arviointi

Toiminnan arvioinnissa voidaan ottaa huomioon esimerkiksi, olivatko osallistujat yksilöllisesti halukkaita ilmaisemaan tunteitaan sanallisesti tai kuvallisesti. Yhteisen keskustelun ja vesiväriytyksen aikana voidaan kiinnittää huomiota esimerkiksi siihen, löysivätkö osallistujat yhteyksiä esimerkiksi erilaisten tunnetilojen ja värien kohdalla. Tärkeintä on havainnoida osallistujien henkilökohtaista suorittamista ja sitä, millä tavoin he ilmaisivat tunnekokemuksiaan toiminnan aikana. Osallistujan kyky sanoittaa tunteita ja luoda yhteyksiä erilaisiin tapahtumiin voi olla hyvä tulos. Mikäli osallistuja ei ollut valmis ilmaisemaan tunnekokemuksiaan sanallisesti tai kuvallisesti, ratkaisuja voidaan pohtia yhdessä.

Lainatut lähteet

HML. (2022). *Hämeenlinnan varhaiskasvatussuunnitelma 2022*. Hämeenlinna.
https://www.hameenlinna.fi/wp-content/uploads/2022/11/lumoudu-lapsesta_hml-vasu-2022_painoversio.pdf

Pääjoki, T. (2017). Lasten taiteellinen toimijuus. Teoksessa E. Hujala & L. Turja (toim.), *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. (ss. 109–120). PS-kustannus.

Töyssy, S., Vartiainen, L. & Viitanen, P. (1999). *Kuvataide. Visuaalisen kulttuurin käsikirja*. WSOY